ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్త్రిక.

కాకినాడ.

రెండు నెలలకొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

సంపుటము ౨౪.	యువనామసంవత్సరము. మాఘఫాల్గునమాసములు.	సంచిక. ౬

మనవి.

మహాశయులార!

భాషాభిమానులయుఁ బండితవర్యులయుఁ జాతకులయు నభిమానముచే నీ సంచికతోఁ బరిషత్పత్త్రిక కిరువదినాలుగేండ్లు నిండినవి. ఇరువదియైదవయేఁడు ప్రారంభమగుచున్నది. ప్రారంభించిన పద్యకావ్యము సింహాసనద్వాత్రింశిక పూర్తియైనది. నూతనకావ్యము ప్రారంభింపఁబడును.

ఇరువదియైదవ సంవత్సరములోఁ బరిషత్తునకు రజతోత్సవము గావింపఁబడును. తత్కాలమును వివరములును ముందుఁ దెల్పుదుము. కావునఁ జాతకులు సభ్యులుం దమతమ చందాలను జైత్రమాసములోఁ దప్పక పంపుటకై వేఁడుచున్నారము. అట్లు చేయుటయే వారుత్సవమునకుఁ జేయు ఘనసహాయము. తమకు మిత్రులును భాషాభిమానులు నగువారిం బ్రోత్సహించి గ్రాహకులం గావించి వారి చందాలనుగూడఁ జైత్రవైశాఖమాసములలోఁ బంపున ట్లేర్పాటుచేయఁ గోరుచున్నారము.

అశ్రద్ధ చేయక యిది యొక ముఖ్యకార్యముగా నెంచికొని వారివారి చందాలను బంపుఁడని మరల నొకపరి కోరుచున్నారము.

కార్యదర్శులు.

ఉత్తరకాశీ-శక్తిస్తంభలేఖ.

—పండిత చిదిరెమఠము వీరభద్రశర్మగారు, యాదగిరి.—

పర్వతసార్వభౌముఁడగు హిమవంతుఁడు తనయుద్యానవనమునందు మహోత్కృష్టసౌందర్యమును రచించుకొనినాఁడు. నూతనప్రవేశమహోత్సవావసరమునఁ గాఁబోలు నిమంత్రితులైన దేవత లచ్చోటి యలౌకికరమణీయతచే నాకృష్టమనస్కులయి నేఁటికి నాస్థలమునందే నివసించుచున్నారు. అందు వలననే యది దేవభూమి. భారతీయమహర్షులు నాపుణ్యభూమి నాశ్రయించియే యిష్టార్థములను బడసిరి. కవితాకామినీకాంతుఁడును మహానుభావుండును నగు కాళిదాసుఁడు స్వీయప్రథమకృతిప్రారంభమున "అస్త్యుత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్మా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః" అని లిఖించి హిమాలయప్రాశస్త్యభేరీధ్వానమును భూనభోంతరాళభాండంబునఁ బూరించెను. ప్రపంచవివిధభాగములనుండి వేనవేలుప్రజలు ప్రతివత్సరము నాహిమవత్పుణ్యక్షేత్రమును సందర్శించి పరిపూతు లగుచున్నారు. ప్రతిభారతీయునిహృదయమున హిమాలయసందర్శనోత్సుకత కలదు. * *

అస్మద్గురువరేణ్యులు దమ హిమాలయయాత్రానుభవమును గూర్చి నిరూపించిననాఁడు నాకును హిమాలయసందర్శనాభిలాష గాఢముగ జనించినది. అటు పిమ్మట నేను కాశి చేరినపిదప నది యిందుక పెరిఁగెను శుక్లవత్సరమునఁ గాశీపట్టణములోని విపరీతగ్రీష్మము నాహిమాలయయాత్రాభిలాషను బ్రబలపఱిచినది. ఒక మిత్రునితోఁ గలిసి చైత్రకృష్ణతృతీయ మొదలు జ్యేష్ఠకృష్ణపంచమివఱకు హిమాలయయాత్రను సేవించి కృతార్థుఁడ నైతిని. దానికి సంబంధించిన విషయవైశద్యము ప్రత్యేకగ్రంథము నపేక్షించుచున్నయది. * * *

నేను గొనివచ్చిన శాసనములలో "నుత్తరకాశీశక్తిస్తంభలేఖ" ముఖ్యమయినది, కనుక, తత్సమాచారము నీక్రింద వివరించుచున్నాఁడను. హరద్వారము* నుండి యుత్తరకాశీక్షేత్రము (బారాహాటనియు ను దీనికి మఱొకపేరు) 140, మైళ్ళదూరమున నున్నది. మేము నూఱుమైళ్ళుమాత్ర మామార్గముననే నడిచి 'ధరాసు' క్యాంపు(చట్టి)నుండి యుత్తరకాశిదారి నెడఁబాసి యమునోత్తరీ(యమునానదిపుట్టుక) మహాక్షేత్రమును సేవించుకొని యాత్రోవన 'గంగానీ' చట్టివఱకు

---

* ఈక్షేత్రము హరిహరులకు మహాద్వారముగ నున్నను మహాదేవునిప్రాధాన్యమువలన నుత్తరదేశీయులలో హరద్వార (Hardwar) మనియే దీని వ్యవహారము.

వెనుకకుమరలి "సింగోటా, చాకూరీ" చట్టీలమీఁదుగా నుత్తరకాశికిఁ (15-5-1929) చేరితిమి. ఉత్తరకాశి, కాశి, (బనారస్) యొక్క ప్రతిబింబ మనఁదగి యున్నది. లేక కాశియే యుత్తరకాశీప్రతికృతి యగుఁగాక! ఏల యన నుత్తరకాశిలో నతిప్రాచీనచిహ్నములు దృగ్గోచరము లగుచున్నవి. వానిని రెండువేలసంవత్సరములకంటె నిటీవలి వని చెప్ప వలనుపడదు. ఉత్తరకాశిలోను-శ్రీవిశ్వనాథుఁడు, అన్నపూర్ణ, దుర్గాదేవి, కాలభైరవుఁడు, ఢుంఢిరాజు మున్నగు ప్రధానదేవతలు కాశిలో వలె విరాజిల్లుచున్నారు. స్నానార్థమై గంగానదియుఁ దత్తటమున దశాశ్వమేధ మణికర్ణికాఘట్టములును బ్రత్యక్షమగుచున్నవి. ఈపుణ్యక్షేత్రము ధవళహిమావృతనగముల మధ్యను సమప్రదేశములోనుండి, చూపఱ మనోరమను జూఱగొనుచున్న యది. అచ్ఛోటి సలిలసమీరరాజముల వేఱుఁగా బ్రశంసింపనేల? ఇది టిహరీ (Gorhwal) రాజ్యమున మూఁడవపట్టణ మఁట! మిడిల్‌స్కూల్, పోస్టాఫీస్, మ్యునిసిపల్‌బోర్డు మున్నగునవికూడ దీనియాటవికపట్టణత్వమునకు సాక్ష్యములు. యాత్రికులకొఱకు రెండు ధర్మశాలలును గలవు. కాలీకమ్లీవారి ధర్మశాల, యా మఠశాల, సుప్రసిద్ధములు. పరిసరమునఁ గలరెండుమూఁడాశ్రమములును నుత్తరకాశీపవిత్రత నినుమడించుచున్నవి. * * *

ప్రాతఃకాలమున స్నానసంధ్యాదులను దీర్చికొని సమస్తదేవతా సందర్శన మొనర్చితిమి. భోజనానంతరము మఱొకమాఱు శ్రీవిశ్వనాథమందిరమున కెదురుగాఁ గలధ్వజ(స్తంభ)మండపమును మడిబట్టలతోడఁ బ్రవేశించితిమి. ఇందే యీవ్యాసమునకు విషయము లభించినది. విశ్వనాథాలయ ముత్తరకాశిలో నధికమహత్త్వము కల దనుట సహజమే! ఆదేవాలయము మూఁడునాలుగుపర్యాయములు సంస్కరింపఁ బడినటులు తోఁచుచున్నది. అయినను జీవకళ లుట్టిపడు కొన్ని విగ్రహములు శిలాఖండములు మున్నగువానివలన నీదేవాలయ ప్రాచీనతను సులభముగఁ గనిపట్ట వచ్చును. విశ్వనాథునకు నెదురుగా 15 అడుగులదూరమున నొకశక్తిస్తంభము కలదు. దానిని త్రిశూల మనియు జయస్తంభ మనియు నను జెప్ప వచ్చును. స్తంభముయొక్క క్రిందిభాగమున నొకమూరపొడవులో గుండ్రని రాగిదిమ్మ యొకటి కలదు. ఇట్టి వింకను నేకుదిమ్మలు (లింగమునకుఁ బానవట్టమువలె) స్తంభమూలమున నున్న వని యచటివారు చెప్పెదరు. మీఁదికి 17 అడుగుల పొడవు గలభాగ మిత్తడితోను జివరిమూఁడడుగులు నినుముతోడను స్తంభము నిర్మింపఁబడి త్రిశూలము పరశువులతోఁ దీర్పఁబడినది. అనఁగా నీస్తంభము భూ

మతలమునుండి 21 అడుగుల పొడవు కలదు. స్తంభ మష్టకోణముగ నున్నయది, చుట్టుకొలత రెండడుగు లుండును. ఈకోణములలో మూఁడుబాతులతో నొకలేఖ చెక్కఁబడినది. దానినిగూర్చి "దేవాసురులు మహాఘోరసంగ్రామ మొనర్చినపుడు మహాదుర్గయొక్క శక్తి యాకాశమునుండి భూపతిత మయినది. ఇందలి లిపి యేఁకిని దెలియదు"ని యచటి పురోహితవృద్ధులు వివిధాద్భుతవిషయములను జెప్పుచుందురు. ఇట్టి దంతకథను సత్య మని నమ్మియే కాఁబోలు నొకయమాయకపు సంస్కృత పండితుఁడు "కేదారఖండ"మను సుప్రసిద్ధస్కాందమహాపురాణభాగమునఁ గొన్ని సంస్కృతశ్లోకములఁ గూర్చెను. "నిక్షిప్తా యత్ర పూర్వం హి సంగరే దేవతా సురైః। అద్యాపి దృశ్యతే తత్ర శక్తి రాతుమయీ శుభా" కే. ఖం. అ. ౯3-౨౨. "మహాకాల్యాః కథం దేవ పతితా శక్తి రుత్తమా" ౯3-౨3. ఇందలి తాత్పర్యము, పురోహితుల వాఙ్మూలమునకు భాషాంతరీకరణ మనుటలో సందేహము లేదు. దీనియొక్క "పదునాఅణాలయబద్ధము"ను గూర్చి యీవ్యాసము విన్నవింపఁగలదు. అసలు విషయ మేమనఁగా భారతవర్షమున నైదాఱువందలసంవత్సరములనుండి సామాన్యముగఁ బ్రాచీనలిపియొక్కపఠనపాఠనము లాఁగిపోయినవి. ఆధునికశిక్షితులు లిపివేత్తలు హిమాలయయాత్రలో నగపడరు. అందుచేను బ్రాచీనసామగ్రిని సంగ్రహించుటకై కష్టించువా రెవరు? ఈదుర్గమయాత్రలో రాని పోని పని నేల కల్పించుకొందురు? యాత్రలోఁ బ్రాచీనశాసనాదికములు కల వను వార్త మొదలే వినియుంటవలనఁ బ్రతిబింబము లను దీయుటకు నవసరములగు సాధనములను వెంట నుంచికొంటిని. బరు వెక్కు వగుటఁ జేసి వ్యయప్రయాసములకు గుఱియైన సంగతి నిక్కువమె కాని దీనిసాఫల్యముఁగూర్చి తర్వాత నందిన యానందమునకు మేర లేదు. * * * *

పల్లెటూరిలోఁ గరణాలు పెద్ద దొరలుగా నుందురు. హిమాలయయాత్రలో మాబోటివా రెవరును నావత్సరమున రావుచున దొరతనమును సాగించి కొన్ని పనులను జమత్కారముగ నెక్కించికొంటిమి. ఉత్తరకాశీవిశ్వనాథమందిరమును సహజగాంభీర్యధైర్యములతోఁ బ్రవేశించి శక్తిస్తంభమునఁ గట్టిన వస్త్రమును దీసివేసి సబ్బునీటితో "బ్రష్షు"వేసి యక్షరముల సందులలోఁ జిక్కిన మైలను సూదితోఁ దీయుచుండఁగా "పూజారి"మహానుభావుల యాగమనమయినది. వారు రక్తరంజితనేత్రములతో "మీరీవస్తువులచే నీశక్తిస్తంభము పవిత్రతను బాడుచేసితిరి. ప్రాయశ్చిత్తసంస్కారమునకు వ్యయ మగుద్రవ్యమును జెల్లించి తీరవలయును, లేనిచో,

కోర్టులో వ్యాజ్యెము వేసెద”నని గర్జించిరి. నేను ననేకవిధముల సంభాషించి యొక నాఁడడవిభోజనమునకు సరిపోవు ‘దక్షిణ’ను సమర్పించికొనినతర్వాతను మావస్తువులయొక్క స్వదేశీయతను పారిశుద్ధ్యమును నంగీకరించిరి. ఎటులో మూఁడుగంటల కాలము పరిశ్రమింపఁగా నుత్తరకాశీనాథుని కృపవలనఁ బ్రతిబింబము పరిశుభ్రముగా లభించినది. ఆమహాదేవుని కృపకు సంతసించుచు నర్ధమూర్ఛ దడియుచుఁ బసకుఁ జేరితిమి. ఇచటికి సమీపమున నున్న స్వగ్రామమునకు మాకూలివాఁడు వెళ్లుటవలన నుత్తరకాశిలో మూఁడురోజు లాఁగుట కవకాశము లభించినది. ఈలోపుగ నపుడపుడు లేఖను జదివి పాఠమును బూర్తిచేసితిని. నాప్రథమప్రయత్నము సఫల మగుటచేతను మ తెచటను నీలేఖ ప్రకటితము కాలేదను నిశ్చయమువలనను దాత్కాలికముగ నానంద మనుభవించితిని. తర్వాత ననేక పర్యాయము లే తద్విషయకవ్యాసమును బ్రకటింపఁదలఁచియుఁ గారణాంతరములచే నింతవిలంబించితి నని వ్రాయ సంకోచపడుచున్నాఁడను. టిహారీరాజ్యామాత్యు లగు పం. హరికృష్ణరతూడీగారు తమ “గఢవాల్ కా ఇతిహాస్” అను సుప్రసిద్ధహిందీభాషాగ్రంథమున నొక తెల్లదొరగారి యభిప్రాయానుసార మంట యీశక్తిస్తంభలేఖను గూర్చి “ఇది ప్రాచీనపాలిలిపిలోఁ గలదు. చాలతప్పులును నున్నవి. సంవత్సరసంఖ్య యరిగిపోయినది. ఉత్తరకాశిని మాశవపంశరాజు లేలినటులు తెలియుచున్నది. రాజు పే రుదారచరితుఁడు. ఆయన స్వపుత్రునకు రాజ్యాభిషేక మొనర్చుసమయమున స్మారకముగ నీత్రిశూలమును స్థాపించియుండును. భాష చాలఁ దప్పులుగ నుండుటచేత రాజాస్థానమున విశుద్ధసంస్కృతమును వ్రాయుపండితుఁడు లేకుండె ననవచ్చును” మున్నగు ననంబద్ధవిషయములను బ్రకటించినారు. లేఖను జదివించుటకుఁగాను శ్రీరతూడీగారు సరియైన ప్రయత్న మొనర్ప లే దని భావింపవలసియున్నది. కానిచో, నింతస్పష్టమైన లేఖనుగూర్చి యేప్రాచీనలిపివేత్త యైనను దప్పులకుప్పయను శుద్ధాబద్ధమును వచింపఁజాలఁడు. పాఠకులు శ్రద్ధతోడ నగ్రిమపంక్తుల నవలోకించుచో నిజము దెలియఁగల దని నివేదించుచున్నాఁడను. శక్తిస్తంభలేఖ మూఁడుపంక్తులలో నున్న దని వెనుక వ్రాసితిని. అది చాలఁ బొడవుగా నుండుటచేత దాని ప్రతిబింబముం బత్రికలో ముద్రించు తలంపుతోడ నొక్కొక పంక్తిని నాలుగుచరణములుగాఁ గావించి “డ్రాయింగు” చేసితిని. మొదటిబంతిలోఁ గొంచెము చిన్నయక్షరములతో నొకశార్దూలవిక్రీడితవృత్తమును రెండవబంతిలోఁ బెద్దయక్షరములలో నొకశార్దూలవిక్రీడితవృత్తమును మూఁడవబంతిలో మఱియును

పెద్దపెద్దయక్షరములతో నొకస్రగ్ధరావృత్తమును వ్రాయఁబడినవి. సంపూర్ణ లేఖ శుద్ధసంస్కృతములో సుందరాక్షరములతో స్పష్టముగా స్తంభమునీఁదఁ జెక్కఁబడినది. కవిత యమకానుప్రాసభూయిష్ఠమై సుగ్రాహ్యమై ప్రాచీన ప్రబంధరచనను విజ్ఞాపించుచున్నయది. ఇందు "అ ఇ ఓం క ఖ ఘ బ చ ఛ జ ఠ ణ త థ ద ధ న ప బ భ మ య ర ల వ శ ష స హ" అను నక్షరములును "క్ష జ్ఞ క్ర శ్చ స్వ" వంటి వాడుకలో నుండు సంయుక్తాక్షరములును గలవు. ఒకటిరెండక్షరములుమాత్రము సరిగాఁ దెలియనందున సర్థక్రమమునుబట్టి పోలికతోఁ జదివినాఁడను. నా "డ్రాయింగు" ప్రతిబింబము (బిమ్మె) నిందువెంటఁ బ్రకటించుచు మూలపాఠము నీ క్రిందవ్రాయుచున్నాఁడను

౧ వ పంక్తి.

ఓం ఆసీ ద్యః క్షితిపో గణేశ్వర ఇతి ప్రఖ్యాత కీర్తిస్సురైః।
చక్రే యేన భవస్య వేశ్మ హిమవచ్ఛృఙ్గోచ్ఛ్రితం దీప్తిమత్॥

కృత్వాణు వ్వనజాధిప[ః] స్వకృపణైః సామాత్యభాగ్యశ్రియం।
స్మృత్వా శక్ర సుహృత్వ(త్త్వ) ముత్సుకమనా యాతః సుమేర్వాలయం॥

౨ వ పంక్తి.

పుత్ర స్తస్య మహాభుజో విపులదృక్పీనోన్నతోరస్థలః।
రూపత్యాగపరైమె రసజ్ఞధనదవ్యాసా సతీతోద్ధతః॥
నామ్నా శ్రీగుహ ఇత్యుదారచరితః సద్ధర్మధుర్యః సతాం।
శక్తిః(ం) శత్రుమనోరథప్రమథనీం శంభో శ్చకారా గ్రతః॥

3 వ పంక్తి.

ప్రాతః ప్రాతర్మయూఖై రుపభి రవిరలం శార్వరం ధ్వా(ధ్వా) న్తమాఘ్న।
న్నాలుంచం శ్చారుతారానికరపటికకోదారశారోదరత్వం॥
స్వం బిమ్బం చిత్ర బిమ్బాబ్బరతలతిలకం యావదర్కోవిధత్తే।
తావత్కీర్తిః సుకీర్తి శ్చిర మరిమథనస్యాస్తు రాజ్ఞస్థిరేయం॥ ౪॥

వీని సంగ్రహతాత్పర్య మిది:—"ప్రజానురాగి యగు గణేశ్వరనామకరాజు హిమాచలశృంగమువలె నత్యున్నతగోపురము గలిగినట్టియును, ప్రకాశమానము నగు శివాలయమును గట్టించి, యమాత్యసమేత మగురాజ్యలక్ష్మిని అణువువలె భావించి యింద్రుని మైత్రినిఁ దలఁచి స్వర్గమునకుఁ బ్రయాణించెను." వార్ధక్యము వలననో వ్యాధివలననో రాజు గతించియుండును "శక్రసుహృత్త్వ" శబ్దము గణేశ్వరనృపాలుని పరాక్రమాధిక్యమును "వనజాధిప"విశేషణము, ఆటవికరాజ్యపరిపాలనమును బోధించుచున్నది. అనఁగా నిప్పటియుత్తరకాశీపట్టణప్రదేశము నాఁడు శుద్ధాటవికుల నివాస మనియు నాయాటవికరాజు శివాలయమును మాత్రమే (శివలింగస్థాపనఁ జేసెననుటకు బ్రమాణములేదు) నిర్మించె నని యూహింపఁ దగును. మహాకవి కాళిదాసుండును* రఘుమహారాజు జైత్రయాత్రను వివరించుచు "కిరాతపార్వతీయ"శబ్దములతో హిమాలయప్రాంతప్రజలయొక్క యాటవికత్వమును సూచించినాఁడు॥ ౧॥

గణేశ్వరరాజతనూభవుండు శ్రీగుహుఁ డనునామమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కెను. అతఁడు దీర్ఘబాహుఁడును విశాలనేత్రుఁడును స్థూలోన్నతవక్షస్స్థలుండును నుదారచరితుండును ధార్మికధురీణుండును లావణ్యమున, దానశీలత, నీతికౌశలములలోఁ

* రఘువంశము ౪-౭౬ చూడుఁడు.

క్రమముగా మన్మథకుబేరవ్యాసులను* నతిక్రమించిన వాఁడును నై యుండి శివునకు నెదురుగా శత్రుమనోరథవిధ్వంసి యనఁబడు నీశక్తిస్తంభమును బ్రతిష్ఠించెను." తండ్రియగు గణేశ్వరుఁడు మందిరమును గట్టించు నంతలో గతించినటులును దరువాతఁ బుత్రుఁ డగుగుహరాజు ధ్వజస్తంభమును జేయించినటులును విషయము స్పష్టపడుచున్నది, కాని, "శక్తి" స్తంభ మనుటవలనను "శత్రుమనోరథ ప్రమథనీ" విశేషణమువలనను నిది గుహునివిజయచిహ్న మనియు భావించుటకు నవకాశము కలదు. ప్రస్తుతము భారతదేశమున నెల్లచోటులను లభించునట్టి యశోకచక్రవర్తి ధర్మస్తంభములను విజయ స్తంభము లని కొంద ఱనుచున్నారు. ప్రాచీనకాలమున స్తంభ లేఖలలో విజయవార్తలను బ్రకటించుటఁ గూడ నాచారమైనటులు తెలియవచ్చెడిని. కావ్యచిత్రకళాచార్యుఁ డగు కాళిదాసకవిగురుండును రఘుమహారాజుయొక్క విజయ స్తంభమును గూర్చి చమత్కారముగఁ †"త్రికూటపర్వతాంకమున వప్రక్రీడ నొనర్చుచున్న రఘుచక్రవర్తి మదగజములు కోరలతో గీచిన రేఖలు (అక్షరములు) పరాక్రమమును బ్రశంసించుచుండ నాత్రికూటాచలము రఘుమహారాజుయొక్క జయ స్తంభముగఁ బరిణమించె" ననిచిత్రించెను. ఇందువలన జయ స్తంభస్థాపనాదికములు చాలఁ బ్రాచీనము లనుటకు సందేహము లేదు. ఇటులె యీశక్తి స్తంభము విశ్వనాథసాన్ముఖ్యమున ధ్వజమైనను గుహరాజు రాజ్యపరిపాలనముఁ బదార్పణ మొనర్చిన తరువాత నుత్తరకాశీనగరకు క్షేత్రయాత్రఁ గావించి జయ స్తంభమును నెలకొలిపె నని యూహింపఁదగును. గణేశ్వరుఁడు గుహుఁడు నేదేశమువారు? ఎచట నేకాలమునఁ బాలించిరి? అను ప్రశ్నములకు నుత్తరము లాధునికేతిహాసములలో నెక్కడను గనిపింపవు. భారతవర్షేతిహాసమున నింకను విక్రమాదిత్యునివంటి చక్రవర్తుల యితివృత్తము దృష్టిగోచరము కానపుడు గుహునిబోలు నడవిరాజులను గూర్చి వేఱ వ్రాయనేల?‡ లిపిపరామర్శముచేత మాత్ర మీరాజులు క్రీ. శ. 5వ లేక 6వ శతాబ్దమున నుండియుందు రని భావించుచున్నాఁడను. ఏది యెటు లున్నను గుహరాజుయొక్క జయ స్తంభస్థాపనకార్య మితిహాసజిజ్ఞాసువులకు నత్యంతోపకార మొనర్చినయది. కాశీ

* దానమునఁ గర్ణునివలెఁ గుబేరుఁడును నీతిశాస్త్రమున శుక్రచాణక్యులవలె వ్యాసుఁడును వాఁడు ప్రసిద్ధు లనఁబోవలసి యున్నది.

† "మత్తేభరదనోత్కీర్ణవ్యక్తవిక్రమలక్షణం । త్రికూటమేవ తత్రోచ్చై ర్జయస్తంభం చకార సః" రఘువంశము ౪-౫౯ చూడుఁడు.

‡ శివాలయనిర్మాణము శైవమతధారణముఁ జూడ వీరు శైవులుగఁ గన్పట్టెదరు.

(బనారస్) వంటి సుప్రసిద్ధస్థలమున నొకప్రాచీనచిహ్నమేని యగపడనపుడు నాటవిక ప్రదేశ మగునుత్తరకాశియం దింత పురాతనలేఖ లభించుట కౌతుకాస్పదము. ౨

"భగవంతుం డగు సూర్యనారాయణుండు తనయరుణకిరణంబులచే గా ...కును విధ్వంస మొనర్చి చారుతారానికరముల చిత్రచర్యలను బో... లకమున స్వీయబింబహూవతిలకము నెంతకాలమువఱకు నిడంగలం... ముదమక శత్రుభీషణుం డగు నీగుహానృపాలునికొమక్క కీర్తి సుస్థిరమై వెలుంగుంగాక!" యను మంగళాశీర్వాదము మహాద్భుత మనుట నిక్కువము. ౧౪-౧౫ వందలసంవత్సరములనుండి చెక్కు చెదరని యీ శక్తిస్తంభ మింకను వేల వత్సరములపర్యంతము స్థిర మగునేని యాశ్చర్యము కాదు*॥ ౩॥

ఇందలిలిపి గుప్తరాజులకాలమునాంటి దని పొడకట్టుచున్నయది. లేఖయొక్క యాద్యంత్యములలో "ఓం" "శ" అను నక్షరములు లిఖింపఁబడినవి. మఱియు ననేకలేఖలలో నిటు లగపడుచున్నది. కావున నిదియుఁ బ్రాచీనపద్ధతియే యగును.

నాయభీష్టమును నెఱవేర్చి కుశలముగ స్వదేశమునకుఁ బంపినందులకు నుత్తరకాశీ విశ్వనాథుని వినుతించి విరమించుచున్నాఁడ †

---

* ప్రస్తుత మీ స్తంభమునకు నిత్యనైవేద్యదీపారాధనపూజలతో పాటు తైలగంధాదిలేపనములును జరుగుచున్నవి, కావున టిహారీరాజ్యాధికారులు చెడకుండు నటులఁ జూడవలసియున్నది.

† ముందుఁ బ్రకటింపఁబడు కేదారఖండసర్వస్వ మను గ్రంథమున నీవ్యాస మొకయధ్యాయము.

ప్రాచీనాంధ్రశాసనచతుష్కము.

—జయంతి రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ., బి. ఎల్.—

ఈ నాలుగు శాసనములును, కడపమండలములో దొరకినవి. శిలల[illegible] దఁ జెక్కఁబడి యున్నవీనిమూలములకు నేను స్వయముగాఁ దీసిన [illegible] బింబములను బట్టి పాఠము నిర్ణయించుట యైనది. రెండవ శాసనమ[illegible] తాలూకాలోని అరకటవేముల గ్రామమునందును మూఁడునాలుగు[illegible] డుగు తాలూకాలోని పెద్దముడియము గ్రామమందును దొరకినవి. మొదటిశాసనము దొరకిన గ్రామముపేరు నేను వ్రాయుట మఱచితిని, గాని, యదికూడ, అరకటవేములదేవాలయమునందే దొరకెనని జ్ఞప్తికలదు. మూఁడునాలుగు శాసనములకుఁ బూర్తిగను నొకటిరెండుశాసనములలోఁ గొంతభాగమునకు మాత్రమును బ్రతిబింబము లీవ్యాసమున కనుబంధముగా నీయఁబడినవి.

అక్షరములపోలికను బట్టియు మాటల వర్ణక్రమమును బట్టియు భాషాలక్షణమును బట్టియు నీశాసనము లన్నియు నన్నయభట్టుకాలముకంటెను యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శిలాశాసనముకంటెను బూర్వమందె పుట్టినట్లు కనఁబడుచున్నది. ప్రథమద్వితీయశాసనము లించుమించుగా నేకకాలమందును వానితర్వాత మఱి కొంతకాలమునకుఁ దక్కిన రెండుశాసనములు నించుమించుగా నేకకాలమునందును బుట్టిన ట్లూహింపఁ దగియున్నది. ఇంతవఱకు లభించిన తెనుఁగుశాసనములలో 1-2 శాసనములే ప్రాచీనతమములైన ట్లూహించెదను.

—అక్షరక్రమము, పోలిక—

ప్రథమశాసనమునందు రచ్చమానమ్బున, అస్వమేదమ్బున, పల్లమ్బు, ఈ స్థలములందు బానుబకులుగా పవర్గమే వ్రాయఁబడియున్నది. వబలకు భేదమిందుఁ బాటింపఁబడ లేదు. ఈశాసనమునందు "కరువెంగళ"అనుచోటను గకారమునకుఁ బూర్వమం దనునాసికాచిహ్నమైన సున్న కనఁబడుచున్నది. తక్కినయన్నిచోటుల ను సున్నకుబకులుగా ననునాసికాక్షరమే కనఁబడుచున్నది. ఉదా:—మానమ్బు, అస్వమేదమ్బు, పల్లమ్బు, రక్షిఞ్చి. తెలుఁగులో ననుస్వారములుగాఁ దోఁచు నక్షరము లన్నియు వర్గాంతానునాసికము లే. పూర్వమందీయనునాసికాక్షరములే వాడఁబడుచుండెను. రానురాను వానికి బదులుగా సున్న వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఈవిషయ మంతయు నేను బరిషత్పత్రిక ౧౮ వ సంపుటము ౧ వ సంచిక 'ఁడు' అను వ్యాసములోఁ జర్చించియున్నాఁడను. ఆవ్యాసమునందలి సిద్ధాంతముల కీశా

కుడ్డిపివాన్రు=కుడుపువాఁడు. అనుభవింపఁజేయువాఁడు.

వక్రంబువచ్చు=అడ్డువచ్చు, విఘ్నముచేయు.

లఞ్చుంబుగొను=అపహరించు.

వ్రచ్చు=పగులఁగొట్టు, చంపు.

ఆజెవి=ఆవుచెవియని తోఁచును. అత్యల్పమనిభావము.

క్రొచ్చు=శిలాదులపైఁ జెక్కు. ఈశబ్దమిప్పుడు త్రవ్వు అనునర్థమందే వాడుకలో నున్నది.

వడ్డచి=వడ్రంగి. (వర్ధకి)

1. మొదటి శాసనము.

(ఈశాసనము శాసనాధికారవర్గమునకు లభించినట్లు తోఁచదు.)

1. స్వస్తి శ్రీ ప్రిత్తివిపతి రాజుల్ల[1] దేవుళ ... మున్రు[2] ప్రితివిపతుల్ల

2. ఇచ్చిన్న పన్నశా[3] కరువె(ం)గ్గళనఱుచాముళకు మోరయూరు ముట్టకుము వ్వది మఱూతూ[4] క్రి[5] రచ్చమానమ్బున—

3. కులొచినట్టి[6] పొదొపుళు రచ్చకాలు (ఉ) రుపెనకాలు పుఱ్ఱనూరుల్లు మాచూరుల్లు ... రుల్లుకొణ్డపఱు[7]

4. దేని[8] అచ్చువాన్రు పఞ్చ మాహాపాతకన ... స్త్రగుణ.

రెండవప్రక్క.

1. తేని[9] రక్షిఞ్చు కుడ్డిపివాన్రు[10] అస్వమేదమ్బున పల్లమ్బు[11] కాఞ్చుణ అడుగు అడుగు[12].

2. రెండవశాసనము.

ఇది అరకటవేములగ్రామమునందు విష్ణ్వాలయప్రాకారమధ్యమున నున్న రయుక్కరాతిస్తంభము రెండుప్రక్కలఁ జెక్కఁబడియున్నది. (476 of 1906 in the Government Epigraphist list)

---

1. రాజుల్ల అనఁగా రాజుల అని చదువవలయును: ఇతరస్థలములయందు విట్లే చదువునది. 2. మున్రు=మున్గురు. 3. పన్నశా, ఇతరశాసనములలో దీనికి పన్నస, పనస, యనురూపములు గలవు. 4. మఱూతూ=మరుతులు. 5. క్రి, దీని కర్థము బోధపడలేదు. 6. కొలిచినట్టి యని చదువవలయు నని తోఁచుచున్నది. 7. కొణ్డపరు, కొమవారు అని యర్థమైనట్లు కనఁబడుచున్నది. 8. దీని అని చదువవలయును. 9. దీని అని చదువవలయును. 10. కుడిపినవాఁడు, అనఁగా, అనుభవింపఁ జేసినవాఁడు. 11. ఫలంబు అని చదువవలయును. 12. దీనికి అన్వయము కనఁబడదు.

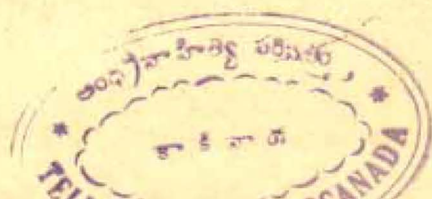
మొదటిశాసనము.

రెండవశాసనము.

మూఁడవ నాలుగుశాసనములు.

మొదటిప్రక్క.

1. స్వస్తి శ్రీ వల్లభమహారాజాధిరాజ పరమమాహేశ్వరభట్టరకళ ప్రితివిరాజ్య
2. శ్చెయక పెర్బణవంశభుజ(ం)గడిభూపాదిశ్యుల కడారవ(ం)గనూల్లి చరు వశమ్మపుత్ర
3. విన్నశమ్మకళకు నిడుగటమ్బున పన్నశ ఇచ్చిరి వేగభూల్లు పెన్ట్రికోలు నకకోభు కచ్చల్లు ఇన్నలువ్వరు సాక్షి

రెండవప్రక్క.

1. దేనికి[1] వక్రంబు వచ్చువాన్డు పఞ్చమహాపాతక సయ్యుక్తున్డగుఁ
2. త్రిభి ర్దత్త (ం) త్రిభి ర్భుక్త(ం) సద్భిశ్చ పరిపాలితం ఏతాని ననివర్తన్తె పూర్వరాజకృ
3. తానిచ స్వదత్తా(ం)పరదత్తా(ం) వా యో హరేతి[2] వసున్ధరా(ం) షష్టి వర్ష సహస్రాణి విష్టా
4. యాంజాయ తేక్రిమి

3. మూఁడవశాసనము.

ఇది పెద్దముడియముగ్రామములో శివాలయమునకుఁ బడమటఁ బడియున్న యొకరాతిపలకమీఁదఁ జెక్కఁబడియున్నది. (351 of 1905 of the Government Epigraphist list.)

1. దేవస్వంబు లఞ్చంబు
2. గొణ్నవాన్డు వార
3. నాశిన్టచ్చిన పా
4. పంబు గొణ్నవాన్డు

4. నాలుగవశాసనము.

ఇది మూఁడవశాసనముగల రాతిపలకమీఁదనే దానియడుగునఁ జెక్కఁబడియున్నది. రెంటికి నడుమ గీత కలదు. శాసనాధికారులు వీనిరెంటి నొక్కశాసనముగా భావించినారు.

1. దీనికి అని చదువవలయును. 2. హరేత అని చదువవలయును.

1. స్వస్తి శ్రీ నూటయెను
2. బోన్త్రి[1] ఇడ్డన
3. మయంబున (విర్ధ
4. పల) ఆజవి[2] యన్తయే
5. నియు అాఁగొన్న వాన్ఱు నిచ్చి
6. నవాన్ఱు చెడువాన్ఱు క్ఱొచిన[3]
7. వాన్ఱు వెసవడ్డచి
8. కు బ్రహ్మవడ్డచి...

---

1. ఎనమండ్రు అని యర్థము, 2. ఆవృత్తెనియుని తోఁచుచున్నది. 3. క్ఱొచ్చిన=చెక్కిన.
4. వడ్డచింప్రదంగి.

రెడ్డి.

—జయంతి రామయ్యపంతులుగారు. బి. ఏ., బి. ఎల్.—

ఈకాలమందు "రెడ్డి"శబ్దము జాతివాచకమై యున్నది. ఈరెడ్డిజాతిలోఁగూడ పాకనాటిరెడ్లు, మోటాటిరెడ్లు, పంటరెడ్లు, వెలనాటిరెడ్లు మొద లగుభేదములు గలవు. ప్రాచీనగ్రంథములందును, శాసనములందును, ఈశబ్దమునకు "రడ్డి"యను రూపము కనఁబడుచున్నది. దీనినాధారముగాఁ జేసికొని కొందఱీశబ్దము "రాట్" శబ్దభవ మని తలంచుచున్నారు. అది సరియనితోఁపదు. ఈశబ్దమునకే ప్రాచీనగ్రంథములందును శాసనములందును, "రట్టగుడి, రట్టడి, రట్టోడి, రట్టోడి" అను రూపములు కనఁబడుచున్నవి. అచ్చట నిది జాతివాచకము గాక, యధికార వాచకముగా నున్నది. దొరకినయాధారముల నన్నింటినిబట్టి యూహింపఁగా నీరూపములకన్నిఁటికిని "రాష్ట్రకూట" అనుశబ్దము మూలరూపముగా నగపడుచున్నది. రాష్ట్రకూటుఁ డనఁగా రాష్ట్రమునకుఁ బ్రధానుఁడు, ముఖ్యుఁడు నని యర్థము. ప్రాచీనశాసనములలో, పూర్వపురాజులు దానధర్మములను జేయునపుడు రాష్ట్రకూటప్రముఖుల నందఱను బిలిచి వారితోఁ జెప్పిచేయుచుండినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇందులకు రెం డుదాహరణములు.

(1) శ్రీరాజరాజదేవో రెండేములపడిమివిషయనివాసినో రాష్ట్రకూటప్రముఖాన్ కుటుంబినః సమాహూయ ఇత్యాది-(నందంపూఁడిశాసనము-ఆం. సా. ప. పత్రిక. సం॥ ౧.)

(2) శ్రీవిజయాదిత్యమహారాజః గుద్రహారవిషయే రాష్ట్రకూటప్రముఖాన్కుటుంబినః సర్వా నిత్థ మాజ్ఞాపయతి- (గుణగవిజయాదిత్యుని ఉరుటూరిశాసనము-ఆం. సా. ప. పత్రిక. సం॥ ౧.)

ఈరాష్ట్రకూటశబ్దము చెడి "రట్టగుడి" యైనది. ఈరూపమునకుఁ బూర్వశాసనములందుఁ బ్రయోగములు గలవు. కడపజిల్లాలో రామేశ్వరమునం దున్న పుణ్యకుమారరాజుశాసనములోఁ దనధర్మమునకు, "ఆజ్ఞప్తిమాల్పికుగురట్టగుడ్లు" అని యున్నది. ఇచ్చటబహువచనము గౌరవార్థము. కొంతకాలమునకీశబ్దములోని "గు" లోపించి రట్టడి, రట్టోడి, రట్టోడి, యనురూపములు వచ్చినవి. గురువిందగుంటశాసనములో "రట్టోడికి ఏనురూకలు"అనియు, "రట్లోడ్ల నెవ్వండేని రక్షిం

చువానిదధర్మము" అనియు శక్తివర్మభుబల్లుశాసనములో ఆం. సా. ప. సం. ౨. "మన్నియసామిత్వ మెల్ల రట్టోడ్లకు..." అనియుఁ గలదు.

శివతత్త్వసారమున-

క. పూజింపుఁడు పూజింపుఁడు, పూజింపుఁడు శివుని భక్తిఁ బూజింపుఁడు మీ
రోజసెడి నడవకుండుఁడు, రాజులు రట్టళ్లు నగుట రా వెల్లిటికిన్. ౨౦౦.

ద్రాక్షారామశాసనములలో* రడ్డి (౩౬౧) రట్టడికము (౩౩౮, ౪౩౪, ౪౪౮) రాష్ట్రకూటము (౪౪౬) అనురూపములు కానవచ్చుచున్నవి. ఈశాసనములం దీశబ్దములకు సీమాధికారియను నర్థము కనుపట్టుచున్నది. ఇటీవల కుల్కర్ణులు, మజుందారులు మొదలగు నధికారు లున్నట్టులు పూర్వ మీరాష్ట్రకూటులు సీమల కధికారులుగానున్న ట్లున్నది. క్రమముగా నాయర్థము చెడి యాయధికారము చేయువారివంశస్థుల కిది జాతివాచకముగా మాఱినట్లు కనఁబడుచున్నది.

ఈ క్రిందిపద్యములలో రడ్డి యనురూపము స్పష్టముగాఁ గన బడుచున్నది

1. ఎడ్డెతనపుఁగ్రై సేఁతల, రడ్డులు నడచిరి పురస్సరద్భార్యముగా
గుడ్డంబు చక్కఁగట్టం, బడ్డమహాశక్తిదివ్యభవనంబునకున్.

పాండురంగమాహాత్మ్యము. 3. ఆ.

2. రడ్డిపేటలుఁ దిప్పాపురంబు సిరులఁ, బొదలులింగాపురంబును బోతసాని
పల్లెయును మించఁ గట్టించె భవ్యకీర్తి, ప్రబల మాయన్న శ్రీకావిరడ్డిఘనుఁడు.

శివధర్మోత్తరము. ౧-౯౦.

కడపప్రాంతదేశమునందు రెడ్డియను శబ్దము గ్రామాధికారి (గ్రామమునసబు) అనునర్థమందు వాడుకలో నున్నది. ఆయధికారము సామాన్యముగా రెడ్డికులమువారే చేయుచుండుటచే నాశబ్దమున కీయర్థము వచ్చియుండును. ఆయధికారము బ్రాహ్మణులు చేయుచున్నను, ఉద్యోగరీతిని వారిని రెడ్డిగా రనియే పిల్చుచుందురు.

---

* South Indian Inscriptions Vol. IV.

భాసుఁడు.

కిళాంబి రామానుజాచార్యులుగారు ఎం. ఏ., బి. ఎల్.

తిరువనంతపుర నాటకములు ఏకకర్తృకములు.

8. తిరువనంతపురనాటకములను విమర్శకదృష్టితోఁ బరీక్షించినయెడల నందలి శ్లోక పద భావ సామ్యములవలన నవి యన్నియు నేకకర్తృకము లని నిశ్చయింపవచ్చును. శ్రీహర్షుని రత్నావళీ, ప్రియదర్శికా, నాగానందనాటకములయందు 'శ్రీహర్షో నిపుణః కవిః' యను శ్లోకము సూత్రధారుని సంభాషణమునఁ గననగును. భవభూతి తాను రచించిన యొకనాటకములోని శ్లోకముల మార్పులేకయే మఱియొకనాటకమునఁ గైకొనియున్నాఁడు. తిరువనంతపురనాటకములలో నిట్టివి పెక్కులు గలవు. వీనిని విశేషపరిశ్రమ మొనరించి సేకరించిన సుక్తంకరు మున్నగు పండితులకుఁ గృతజ్ఞుఁడను.[1] ఇన్నిసామ్యములు గనఁబడినను యీనాటకము లేకకర్తృకములు గావను సుక్తంకరుగారి వాదము సహేతుకము గాదు. ఇట్టివి యాదృచ్ఛికముగ వేర్వేఱు నాటకములఁ గానవచ్చు ననుట స్వభావవిరుద్ధము. అనుకరణము, గ్రంథచౌర్యము గానిచో నవి యేకకర్తృత్వవాదమునే స్థిరపఱుచు ననుట సహృదయు లంగీకరింపక మానరు. కవిహృదయమునందలి భావము లాతని గ్రంథములందు వ్యక్తమగుచుండును. కవి యొక్కఁడే యయినచో నట్టిభావము లొకరూపముననె వెలువడు ననుట సుప్రసిద్ధము. ఇట్టిసాదృశ్యములే గ్రంథకర్తృత్వనిర్ధారణమున నెక్కువగా నుపకరించు నని పాశ్చాత్యులు కూడ సిద్ధాంతీకరించి యున్నారు.

(a) "లింప తీవ తమోఽంగాని వర్షతీ వాంజనం నభః
అసత్పురుషసే వేవ దృష్టి ర్నిష్ఫలతాం గతా-"[2]

ఈశ్లోకము బాలచరితమునందును (I-15) చారుదత్తమునందును (I-19) గలదు. కాని మృచ్ఛకటికమునందుఁ గన్పడుటచేఁ గావ్యప్రకాశికకొకవ్యాఖ్యయందు శూద్రకకవిరచిత మని నుడువఁబడినది. వల్లభదేవుఁడీశ్లోకమును విక్రమాదిత్యునిదనియు, శార్ఙ్గధరుఁడు విక్రమాదిత్యమేంఠులదనియు (3603) నుదాహరించిరి. ఈశ్లోకమునందలి ప్రథమపాదము దండికావ్యాదర్శమున (II-226 ...) విమర్శింపఁ బడినది. తరువాతి యాలంకారికులు[3] దండియభిప్రాయమునే తమగ్రంథములఁ జర్చించియున్నారు.

---

1. V. S. Sukthankar- "Annals of the Bhandarkar Institute"- Vol. iv- P 166-187. 2. ఉద్భటుని కావ్యాలంకారసారసంగ్రహము- నిర్ణయసాగరప్రతి- పు. 26.
3. చంద్రాలోకము-28

(b) 1. కథం తిష్ఠతి యా త్వితి- పంచ. II-58.
కథం తిష్ఠతు యా త్వితి- ప్రతిమా. IV-5.

2. కిం వక్ష్యతీతి హృదయం పరిశంకితం మే-స్వప్న-6-4,15;అభిషేక-IV-7.

3. చంద్రలేఖేవ శోభతే- దూతవా-7.
సంవృతా శరదభ్రేణ చంద్రలేఖేవ శోభతే—చారుదత్త-I-27.
నీలజీమూతమధ్యస్థా విద్యుల్లేఖేవ శోభతే—అభిషేక-II-7.
దుర్దినాంతర్గతా చంద్రలేఖేవ రాక్షసీగణపరివృతోపవిష్టా-,,పు-18

4. ధర్మస్నేహాంతరేన్యస్తా—ప్రతిజ్ఞా-II-7; అభిషేక-VI-23.

5. భారతానాం కులేజాతః- స్వప్నవా- VI-16; ప్రతిజ్ఞా- IV-18.

6. యది తేఽస్తి ధనుశ్శ్లాఘా—అభిషేక-III-22; ప్రతిమా-I-20.

7. సంభ్రమోత్ఫుల్లలోచనా- దూతవా-7; చారుదత్త-IV-3.

8. అతిపాతికార్య మిదం- శీఘ్రం నివేద్యతామ్. పంచరాత్రమ్. II అంక. పుట 24; అభిషేక-III అంక. పు. 27.
అతిపాతివృత్తాంతనివేదనత్వరయా...అభి. V అంక. పు. 57.

9. 'జయతు దేవః । జయతు స్వామీ । జయతు భద్రముఖః । జయతు మహారాజః । జయతు రావణాంతకః। జయత్వాయుష్మాన్.'
అభిషేక-VI అంక. పు. 73.
'జయతు భవాన్ । జయతుస్వామీ । జయతుమహారాజః । జయతుదేవః। జయతు భద్రముఖః । జయత్వార్యః । జయతురావణాంతకః'.
ప్రతిమా-VII అంక. పు. 113.

10. 'కిం తే భూయః ప్రియ ముపహరామి-
యది మే భగవాన్ ప్రసన్నః కి మతఃపర మహ మిచ్ఛామి-
అభిషేక. పు. 75.

కొలఁది మార్పులతో నివి బాలచరిత- (పు. 67) అవిమారక- పు. 110) దూతవాక్య (పు. 48) ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణములలో (పు. 73) గననగును.

11. 'కుతః ఖల్వాపః । కుతః ఖల్వాపః । భగవతి ఆకాశగఙ్గే! ఆప స్తావత్। హాంత స్రవతి'— దూతవాక్య—పు. 43.
'కుతః ఖల్వాపః । భోః గిరే । ఆపః తావత్ । హాంత స్రవతి'.
మధ్యమవ్యాయోగము-పు. 20.

12. 'కిం గూహసే! మమఖలు ప్రాణైఃశాపితః స్యాః యది సత్యం నబ్రూయాః'.
అభిషేక—పు. 37.
'తాత ! కిం గూహసే! స్వర్గం గతేన మహారాజపాదమూలేన శాపితః స్యాః యది సత్యం నబ్రూయాః'. ప్రతిమా—పు. 95.

13. స్వప్నవాసవ—పు 45.
"పద్మా—అయ్య వసంతఅ ! కిం ఏదం. (ఆర్యవసంతక-కిమేతత్.)
విదూష—ఏదం ఇదం । ఇదం ఏదం. (ఏతదిదమ్ । ఇదమేతత్.)
పద్మా—భణాదు భణాదు అయ్యో భణాదు.(భణతు భణ త్వార్యో భణతు.)
ప్రతిజ్ఞా యౌగంధరాయణమ్—పు 17.
యౌగంధ—విజయే-ఏవమేతత్ ।
ప్రతీహారీ—కిం ఏదం. యౌగంధ—ఇదమ్ ।
ప్రతీహా—భణాదు భణాదు అయ్యో భణాదు.

14. "కదాచి దనృతం నోక్తపూర్వమ్.
రాజా—ఆ-అస్త్యేతత్"— పంచరాత్ర—పు. 30.
"న మహాసేనసమీపే అనృత మభిహితపూర్వమ్.
రాజా—ఆ-అస్త్యేతత్"— ప్రతిజ్ఞా—పు. 32.
అనృతం నాభిహితపూర్వం మయా. బాలచరిత—27.

15. అయం అక్రమః—అథ కః క్రమః పంచరాత్ర-పు. 7; ప్రతిమా-పు. 35.

16. స్వప్నవాసవదత్తమున—(పు. 62.)
"కాఞ్చుకీయః—క ఇహ భోః । రత్నతోరణద్వార మశూన్యం కురుతే.
(ప్రవిశ్య)
ప్రతీహారీ—అయ్య । అహం విజఆ । కిం కరీఅదు (ఆర్య-అహం విజయా-కిం క్రియతామ్)
కాఞ్చు—భవతి నివేద్యతాం నివేద్యతాం ... ...
అభిషేకనాటకమున-పు. 26.
శఙ్కుకర్ణః—క ఇహ భోః । కాంచనతోరణద్వారమశూన్యం కురుతే.
ప్రతీహారీ—అయ్య । అహం విజఆ । కిం కరీఅదు. (ఆర్య-అహంవిజయా-కిం క్రియతామ్)
శఙ్కు—విజయే నివేద్యతాం నివేద్యతాం ... ...

అందువనే (పు. 52)

'రాక్షస—క ఇహ భోః । ప్రవాళతోరణద్వార మశూన్యం కురుతే.

ఆర్య-అయమస్మి కిం క్రియతామ్.'

ప్రతిమానాటకము—పు. 90.

కాఞ్చు—క ఇహ భోః । కాంచనతోరణద్వార మశూన్యం కురుతే.

ప్రతీహారీ—అయ్య ! అహం విజఆ । కిం కరీఅదు.

కాఞ్చు—విజయే । నివేద్యతాం నివేద్యతాం ... ...

17. అభిషేకనాటకము. పు. 12.

"వాలీ—(ఆచమ్య) పరిత్యజంతీవ మాం ప్రాణాః । ఇమా గఙ్గా ప్రభృతయో మహానద్య ఏతా ఊర్వశ్యాదయో అప్సరసో మా మభిగతాః । ఏష సహస్రహంసప్రయుక్తో వీరవాహీ విమానః కాలేన ప్రేషితో మాం నేతుమాగతః। భవతు అయమయ మాగచ్ఛామి(స్వర్యాతః)

ఊరుభంగము—పు. 114.

రాజా— ...... పరిత్యజంతి మే ప్రాణాః ......ఇమా ఊర్వశ్యాదయో అప్సరసో మా మభిగతాః ...... ఏతా గఙ్గాప్రభృతయో మహానద్యః । ఏష సహస్రహంసప్రయుక్తో మాం నేతుః వీరవాహీ విమానః కాలేన ప్రేషితః । అయ మయ మాగచ్ఛామి । (స్వర్గం గతః)

18. రాజా—దేవి ! ప్రవిశ త్వ మభ్యంతరం పద్మావత్యాసహ.

యౌగంధ—సఖిలు సఖిలు ప్రవేష్టవ్యమ్ ...... స్వప్నవా-పు. 75.

రాజా—బృహన్నలే ! ప్రవిశ త్వ మభ్యంతరమ్.

భగవాన్—అర్జున ! సఖిలు సఖిలు ప్రవేష్టవ్యమ్...పంచరాత్ర-పు. 42.

19. సీతా—సత్తోసి.

రావణః—హాహాహా! అహో పతివ్రతాయా స్తేజః-ప్రతిమా-86 (V అంక)

సీతా—సత్తోసి.

రావణః—హాహాహా! అహో పతివ్రతాయాస్తేజః-అభిషేక-20 (II అంక)

20. వృద్ధగోపాలకః- హీహీ షుట్ఠు ణచ్చిదమ్ । షుట్ఠు గా ఇదం । జావ అహంపి ణచ్చేమి(హీహీ సుష్ఠు నర్తితమ్, సుష్ఠు గీతమ్ । యావ దహమపి నృత్యామి)

పంచరాత్ర- అంక. II పు. 22

వృద్ధగోపాలకః—హీహీ షుట్ఠు ఈదం । షుట్ఠు వాఇదం.

ఘట్టు ణచ్చిదం । జావ అహం వి ణచ్చేమి. బాలచరిత-III అంక. పు. 42.

21. "అతిస్నిగ్ధ మనురూపం చాభిహితమ్ తత్ర భవత్యా"
స్వప్న- అంక-VI పు. 70. పంచ- అంక. III పు. 46.

22. "అహో బలవాంశ్ఛాయ మంధకారః । సంప్రతిహి"— బాలచరిత. అంక. I పు. 7; చారుదత్త- అంక. I పు. 17.

23. "అహో పరిజణస్స పమాదో"—(అహో పరిజనస్య ప్రమాదః)అవిమారక- అంక. IV పు. 54. స్వప్న- అంక. V పు. 56.

24. "అహో హాస్య మభిధానమ్"—ప్రతిజ్ఞా- అంక. 4. పు. 67, 71; పంచరా- అంక. 3. పు 48. దూతఘటో- పు. 66.

25. "అలం దాణిం భవం అదిమత్త సంతప్పి అ. స్వప్నవా—అంక. 6. పు 68 అళం దాణి భవం అదిమత్తం సంతప్పిదుం (అల మిదానీం భవా నతిమాత్రం సంతప్తుం) చారుదత్త- అంక. I పు. 8.

26. 'ఆశ్రమపదద్వారమాత్ర మపి సంభావయిష్యామః'- మధ్యమవ్యాయోగ- పు. 25.

'ఆశ్రమపదద్వారమాత్రమపి భరత స్యానుయాత్రం భవిష్యామః'—ప్రతిమా. అంక. 4 పు. 73.

27. ఉస్సరహ ఉస్సరహ అయ్యా ! ఉస్సరహ (ఉత్సరతోత్సరతార్యాః । ఉత్సరత) స్వప్న- పు. 1, 2, 3. ప్రతిజ్ఞా- పు. 63,65. అంక. 4 ఊరుభంగ- పు. 99. ప్రతిమా-

28. ఏసా గచ్ఛామి మందభాఅ—(ఏషాగచ్ఛామి మందభాగా) స్వప్న- పు. 9 (అంక. I) ప్రతిజ్ఞా- పు. 17 (అంక. I) బాలచరిత-(అంక. I) పు. 6; అభిషేక- (అం. I.) పు. 6.

29. 'న శక్నోమి రోషం ధారయితుమ్'—అభిషేక- పు. 19. దూతఘటో- పు. 69; ప్రతిమా- పు. 20.

30. 'బాఢం ప్రథమః కల్పః'—పంచ- పు. 19. అవి- పు. 26. బాల- పు. 55. మధ్య- పు. 24. ఊరుభంగ- పు. 96. అభిషేక- పు. 68. ప్రతిమా- అంక. 6. పు. 90.

31. 'యావ దహ మపి మహారాజస్య ప్రత్యంతరీభవిష్యామి'—అభిషేక- అంక. 5. పు. 53.

'త దాగమ్యతాం వయమపి తావన్మహారాజస్య ప్రత్యనంతరీభవామః'- ఊరుభంగ- పు. 96.

32. 'వక్షస్త కామ మివ త్వాం లక్షయే'—అభిషేక- అంక. 4. పు. 43. ప్రతిజ్ఞా- అంక. 2. పు. 25.

33. 'స్థితో మధ్యాహ్నః' స్వప్నవాస- పు. 10. ప్రతిజ్ఞా- పు. 46.

34. 'అభ్యంతరచతుశ్శాలా'—చారుదత్త-పు. 20, 26, 53. స్వప్నవా-పు. 27

35. 'ఏకాతపత్ర'—స్వప్నవాసవ. 6—19. అవిమారక. I. 1. బాలచరిత. 5—20. దూతవాక్య. 56. ప్రతిమా. 7—1.

36. 'కనకరచిత'—ప్రతిజ్ఞా. 4. 4. అభిషేక. 2. 2, 2. 5, 6. 4, 6. 11.

37. 'సితకుకూలకృతోత్తరీయః' దూతవా—శ్లో. 3 'దర్భకృతోత్తరీయం' ప్రతిజ్ఞా. 4. 3.

38. 'సముద్రగృహకమ్'—స్వప్నవా. పు. 52, 55, 56.
'సముద్రగృహకేశయానః'—ప్రతిమా. అంక. 2 పు. 27.

39. వ్యాఘ్రానుసారచకిత—చారుదత్త- I. 9. మధ్యమవ్యాయోగ- 3.

40. 'సజలజలదగాత్రః'. మధ్యమవ్యాయోగ-32 'సజలజలధరేంద్రనీలనీలో'- అభిషేక. 4. 3 'సజలజలదసన్నిభప్రకాశః' 4. 5.

41. లలితగంభీరాకృతివిశేషః—దూతఘటో- పు. 64. బాలచరిత. 61.

42. దూతసంపాతః—స్వప్నవాసవ. VI అవిమారక. పు. 12.

43. దహిపిండపండరేసు (దధిపిండపాండరేషు) అవిమారక.28. పంచరాత్ర. 32

44. దత్తమూల్యా ఇవ మే ప్రాణాః—ఊరుభంగ. పు. 98.
ప్రత్యయదత్తమూల్యం—చారుదత్త. I. శ్లో. 4.
రాజగృహదత్తమూల్యాః—ప్రతిజ్ఞా. III. 1.

45. కాంచనస్తంభసదృశః. మధ్యమవ్యా- శ్లో. 42.
కాంచనస్తంభ సమప్రమాణః. ఊరుభంగ- శ్లో. 45.

46. హావత్స! రామ! జగతాం నయనాభిరామ. ప్రతిమా II. 4.
హావత్స సర్వజగతాం జ్వరకృత్ కృతాస్త్ర. అభిషేక- V. 13.

47. భాగ్యైశ్చలైర్వి స్మితః-స్వప్నవా. I. 3. భాగ్యైశ్చలైః సుహృదవాప్య గుణోపఘాతం. ,, VI-4. విహగవాహనమాత్రవిస్మితో దూతః-దూత-

గాంధారవిషయవిస్మితశకునే—పంచరా. విస్మితశబ్ద మిట గర్వ మను నర్థ మున వాడఁబడినది

48. తపోవన మిదం గ్రామీకరో త్యాజ్ఞయా-స్వప్న. I - 3. వన మిదం నగ రీకరోతి-ప్రతిమా-VII - 4.

49. వ్యపాశ్రయణా (ప్రార్థనా) స్వప్న -I పంచరా. మధ్యమవ్యాయోగ.

50. ప్రతతరువితతానువదనః-స్వప్న. I. 14. ప్రతతరుదితైఃకృతాన్నయో ధ్యా. ప్రతిమా. III. 17.

51. ప్రోషితనక్షత్రచంద్ర మివ నభో రమణీయః సంవృత్తః. స్వప్న. I. దూత. 3. మధ్య. 33. ప్రతిమా. VII. 14.

52. రవి రపి చ సంక్షిప్తకిరణః. స్వప్న. I. 16. అస్తాద్రిమస్తకగతః ప్రతిసంహ తాంశుః అభి. 4. 23.

53. సముదాచారః. స్వప్న. అంక. II. (సముదాఆరో) దేవసముదాచారః ప్రతిమా. V. 74. అతిథిసముదాచారః. 78. బ్రాహ్మణసముదాచారః.79.

54. అజ్జ ఏవకిల సోభణం నక్ఖత్తం. స్వప్న. అంక II. (అద్యఏవకిల శోభనం నక్షత్రం). అవి. పుట 39. అద్యైవ కిల గుణవ న్నక్షత్రం. పంచ. 98.

55. అహో అకరుణా ఖు ఇస్సరా. స్వప్న. అంక. 3,5. (అహో అకరు ణా ఖలు ఈశ్వరాః) అభి. పుట 23.

56. మణిభూమిప-స్వప్న. అంక 3. ప్రతిజ్ఞా-పుట 37.

57. సక్కం భణిదుం సరచావహీణో కామదే వో త్తి. (శక్యమ్ భణితుం శర చాపహీనో కామదేవ ఇతి) స్వప్న. అంక. 3. అహం విచింతేమి- సస రీరో భఅవం కామదేవో ఈదిసో భవే త్తి-అవిమా. IV. 55.

58. దారుపవ్వదకం-స్వప్న. అంక. 4. (దారు పర్వతకమ్) అవి. 47.

5?. శ్రుతిసుఖనినదే-స్వప్న. VI. 1. శ్రుతిసుఖ మధురే స్వభావరక్తా-ప్రతిజ్ఞా- II. 12.

60. సచ్చేణసపామి-(సత్యేనశపామి) స్వప్న. అంక 4. శపామి సత్యేనభయం నజానే-మధ్యమ వ్యా. 41. పు. 18.

61. గచ్ఛతు భవాన్ పునర్దర్శనాయ-స్వప్న. I. అవి. 67. చారు. 44. బాల చరిత. 67. మ. వ్యా. 24. దూత వా. 48.

9. దూతవాక్య దూతఘటోత్కచోరుభంగములఁ గల యర్జునువర్ణనము ను గాంచినచో నొక కవియే వీని రచించియుండునని తప్పక తోఁచును.

దూతవాక్య - శ్లో. 32.

"కైరాతం వపు రాస్థితః పశుపతి ర్యుద్ధేన సంతోషితః
వహ్నేః ఖాండవ మర్పితః సుమహతీ వృష్టి శ్శరై శ్ఛాదితా
దేవేంద్రార్తికరా నివాతకవచా నీతాః క్షయం లీలయా
న న్వేకేన తదా విరాటనగరే భీష్మాదయో నిర్జితాః."

దూతఘటోత్కచ - శ్లో. 22.

"శక్రం పృచ్ఛ పురా నివాతకవచప్రాణోపహారార్చితమ్
పృచ్ఛాస్త్రైః పరితోషితం బహువిధైః కైరాతరూపమ్ హరమ్
పృచ్ఛాగ్నిం భుజగాహుతిప్రణయినం యస్తర్పితః ఖాండవే
విద్యారక్షిత మవ్య యేన చ జిత స్త్వం పృచ్ఛ చిత్రాంగదమ్.

ఊరుభంగ - శ్లో. 14.

"స్పృష్ట్వా ఖాండవధూమరంజితగుణాం సంశప్తకోత్సాదన
స్వర్గాక్రందహరం నివాతకవచప్రాణోపహారం ధనుః
పార్థే నాద్య బలా న్మహేశ్వరరణశ్లేషావశిష్టైః శరైః
దర్పో త్సిక్తయశా నృపా రణముఖే మృత్యోః ప్రతిగ్రాహితాః."

10. మఱియు నీ నాటకములయందు నీచపాత్రాభిధానములు గూడ నేక కర్తృత్వవాదమునే సూచించుచున్నవి. స్వప్నప్రతిజ్ఞానాటకములందును, రామనాటకములందును; ద్వారపాలిక 'విజయ'యే. దూతవాక్య ప్రతిజ్ఞాదులయందు కంచుకి 'బాదరాయణుండే'. ప్రతిమాస్వప్నములు భటుఁడు సంభవ(మ) కుఁడే.

11. అవిమారకమున ప్రథమాంకమునందుఁ గురంగీవాసవదత్తల వివాహములకై వారితలిదండ్రులు పడినయాందోళనము వర్ణింపఁబడినది. రెండు నాటకములనొక కవియే రచించియుండ నోపు ననియు నందు నవిమారకమే మొదటి దనియు లక్ష్మణసరూపు గారు వ్రాసియున్నారు.

12. పంచరాత్రమున (అంక. 2.)

(తతః ప్రవిశతి వృద్ధగోపాలకః)

వృషభదత్త కుంభదత్త మహిషదత్త ఆగచ్ఛ తాగచ్ఛత శీఘ్రమ్.

తతః ప్రవిశంతిసర్వే.

సర్వే - మాతుల వందామహే.

వృద్ధగోపాలః:—శాంతి ర్భవతు। శాంతి ర్భవతు। అస్మాకం గోధనస్య తావ
 త్తిం వేలాం గాయంతో నృత్యంతో భవామః.

బాలచరితము (అంక. I)

తతః ప్రవిశతి వృద్ధగోపాలకః.

భో మేఘదత్త వృషభదత్త ఖలు కుమ్భదత్త...(ఉపసృత్య) మాతుల వందే.

వృద్ధగోపాలకః—శాంతి ర్భవతు అస్మాకం గోధనస్య.

దామకః—మాతుల...అద్య భర్తృదామోదరోఽస్మిన్ బృందావనే గోప
 కన్యకాభిస్సహ హల్లీసకం నామ ప్రక్రీడితు మాగచ్ఛతి.

వృద్ధగోపాలకః—తేనహి సర్వే గోపజనై స్సహ భర్తృదామోదరస్య హల్లీ
 సకం ప్రేక్షామహే.

పై నాటకభాగములవలన బాలచరిత పంచరాత్రముల నొకకవియే రచియించె
 ననుట స్పష్టము.

13. దుర్బలులకు ఖడ్గగదాద్యాయుధము లు గాని వీరులకుఁ దమబాహువు
లే సహజములగు నాయుధము లని కవి పలుమాఱు ప్రశంసించి యున్నాఁడు.

బాలచరితము - గిరితటకఠినాంసా వేవ బాహూ మమైతౌ
 ప్రహరణ మపరంతు త్వాదృశాం దుర్బలానామ్
 అథ మమభుజదండైః పీడ్యమానాశ్చ శీఘ్రం
 యదినపతసి భూమౌ నాస్మి దామోదరోహమ్.

పంచరాత్రము - సహజౌ మే ప్రహరణం భుజౌ పీనాంసకోమలౌ
 తావా శ్రిత్య ప్రయుధ్యేయం దుర్బలై ర్గృహ్యతేధనుః.

మధ్యమవ్యాయోగము-కాంచనస్తంభ సదృశో రిపూణాం నిగ్రహే రతః
 అయంతు దక్షిణో బాహు రాయుధం సదృశం మమ.

14. అంధకారవర్ణనము- నగరపరిచితోహం రక్షిణో జ్ఞాతసారాః
 తిమిరగహనభీమం వర్తతే చార్ధరాత్రమ్. అవిమా. (III-2)

దీనితో చారుదత్తమునందలి శ్లోకమును బోల్చిచూడుఁడు (1-13)

15. బాలచరితమున శంఖచక్రశార్ఙ్గనందకములను, గరుడకాత్యాయనుల
ను, గుండోదరశూలనీలమనోజవులను గవి నాటకపాత్రములుగఁ గైకొనియెను.
అట్లే దూతవాక్యమున సుదర్శనశార్ఙ్గకౌమోదకీపాంచజన్యనందకగరుడులు రంగ
ప్రవేశ మొనర్పఁబడిరి.

16. నాటకచక్రమునందు ముఖ్యముగ స్వప్నవాసవదత్తప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణ పంచరాత్ర ప్రతిమానాటకములందును, దరువాత, మధ్యమవ్యాయోగ దూతవాక్యదూతఘటోత్కచాభిషేకములందును విశేషముగఁ గవి యనుష్టుప్శ్లోకములనే వాడియున్నాఁడు. ఈ క్రిందిపట్టికయం దేయేనాటకముల స్నెన్నిశ్లోకములుగలవో తెలుపఁబడినది.

	మొత్తము.	అనుష్టుప్శ్లోకసంఖ్య.
1. స్వప్నవాసవదత్తము.	57	27
2. ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణము.	66	28
3. పంచరాత్రము.	152	73
4. ప్రతిమానాటకము.	156	74
5. అభిషేకము.	153	65
6. మధ్యమవ్యాయోగము.	51	32
7. దూతవాక్యము.	56	22
8. దూతఘటోత్కచము.	52	21
9. అవిమారకము.	97	15
10. బాలచరితము.	103	37
11. కర్ణభారము.	25	4
12. ఊరుభంగము.	66	12
13. చారుదత్తము.	55	17

ఇదియుఁ గొంతవఱకు నేకకర్తృత్వమునే సూచించుచున్నది.

పై కారణములవలనఁ దిరువనంతపుర నాటకముల నొకకవియే రచియించె నని మనకు విస్పష్ట మగుచున్నది. అయినను 'సుక్తంకరు'గారు ప్రతిజ్ఞాస్వప్ననాటకములు దక్క మిగిలినవాని కర్తృత్వము నిర్ణయింప వీలులే దనియు, స్థాపనయు, భరతవాక్యమును నీనాటకము లన్నింటియందును తెవరో చేర్చి రని యు నభిప్రాయపడుచున్నారు.[1] శంకరపండితులు ప్రతిమా, దూతఘటోత్కచ, మధ్యమవ్యాయోగ, కర్ణభార, ఊరుభంగనాటకములకర్త భాసుఁడు గాఁ డనియుఁ జారుదత్తము మృచ్ఛకటికనాటకమునకు సంగ్రహ మనియు, మృచ్ఛకటిక, పద్మప్రాభృతికములర

1. 'The Bhasa Problem- a proposed solution by V. S. Sukthankar. J. R. A. S. Vol. I Pages 126 to 143 (1925).

చించిన శూద్రకమహాకవియే భాసుఁ డనియు నిర్ణయ మొనర్చిరి. కాని నాటకముల నన్నిటిని విమర్శకదృష్టితోఁ జదివిన నేకకర్తృత్వమే స్థిరపడుచున్నది.

భాసకర్తృత్వనిరూపణము.

గణపతిశాస్త్రిగారిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన పై పదుమూఁడునాటకముల నొక కవియే రచియించె నని మన మంగీకరించినను, భాసుఁడు సుప్రసిద్ధప్రాచీననాటక కర్త యని నిరూపించినను దిరువనంతపుర నాటకములలోఁ గొన్నిటినైనను భాసుని వని నిర్ధారణ మొనర్పనిదే వానిని భాసనాటకచక్రములోని వనుట యొప్పదు. అలంకారగ్రంథములఁ గలయుదాహరణములనుఁ గైకొని, భాసునికర్తృత్వమును, గాలమును నిరూపింపవలసియున్నది.

(1) రామచంద్రగుణచంద్రుల 'నాట్యదర్పణము'నందు (బరోడాప్రతి పు. 84.)

"యథా భాసకృతే స్వప్నవాసవదత్తే శేఫాలికామండపశిలాతలా నవలోక్య వత్సరాజః—

పాదాక్రాంతాని పుష్పాణి సోష్మ చేదం శిలాతలమ్
నూనం కాచి దిహాసీనా మాం దృష్ట్వా సహసా గతా".

అని స్పష్టముగ భాసకృతస్వప్నవాసవదత్తముదాహరింపఁబడియున్నది. కాని యిందలిశ్లోకము తిరువనంతపురస్వప్నవాసవదత్తమునందుఁ గానవచ్చుట లేదు. చతుర్థాంకమున నీసంభాషణము గనుఁడు—

"విదూష—తత్తహోదీ పదుమావదీ ఇహ ఆఅచ్ఛిఅ ణిగ్గదా భవే (తత్రభవతీ పద్మావతీ హాగత్య నిర్గతా భవేత్).

రాజా—కథం భవాన్ జానాతి ?

విదూ—ఇమాణి అవఇదకుసుమాణి సేఫాళిఆగుచ్ఛఆణి పేక్ఖదు దావ భవం (ఇమానపచితకుసుమాన్ శేఫాలికాగుచ్ఛకాన్ ప్రేక్షతాం తావద్భవాన్).

రాజా—అహో విచిత్రతా కుసుమస్య- వసంతక !

ఇట శేఫాలికామండపశిలాతలమునకుఁ బద్మావతి వచ్చె నని వత్సరాజు గ్రహించియున్నాఁడు. నాట్యదర్పణశ్లోకముమాత్రము లేదు. ఆశ్లోకమును 'అహో విచిత్రతా కుసుమస్య' అను దానితోఁబఠించిన శేఫాలికాంకము సంపూర్ణ మగుచున్నది. కాని మన మేల శ్లోకమును జేర్పవలయు నని సందియము కలుగక మానదు. ప్రాచీనగ్రంథముల వివిధదేశీయపుఁ బ్రతులఁ బఠించినచో నిది విశద మగును. కొన్నిస్థలముల శ్లోకాదులవదలివైచియును, నొక్కొకచోఁ జేర్చియును గ్రంథ

నాట్యదర్పణ

ములుమార్పఁబడియున్నవి. వంగదేశీయశాకుంతలపుఁబ్రతికిని మదరాసుప్రతికిని గలభేదమును బరీక్షింపుఁడు. కేవలశ్లోకములు మాత్రమే కాక యొకయంకమున నయిదాఱుపుటల గ్రంథము హెచ్చుగ నున్నయది. దక్షిణదేశశాకుంతలప్రతియందు 'నఖలు' 'కల్యాంభోభిః' అనుశ్లోకములు ప్రథమాంకమున లేవు. సాహిత్యదర్పణ (VI-263) దశరూపకముల (III-25) గలమాళవికాగ్నిమిత్రనాటకభాగములఁ బరిశీలించినచో మననాటకము లెటుల మార్పు నొందినవో వ్యక్తమగును. పూర్ణసరస్వతివ్యాఖ్యతోఁ బ్రచురింపఁబడిన మేఘసందేశమునఁ బదిశ్లోకములు గానవచ్చుట లేదు. భవభూతి తన యుత్తరరామచరితమునందు (అంక. VI శ్లో. 31, 32, 36) రామాయణములోని వని యుదాహరించిన శ్లోకము లందుఁ గానరావు. నాట్యదర్పణమున నుదాహరింపఁబడిన గ్రంథము మనకుపలబ్ధమయిన స్వప్నవాసవదత్తమే యనియు, నది యొకవేళ శాకుంతలాదులవలె మార్పును జెందియుండు ననియు మన మూహింపవలసియున్నది.

మఱియు నీగ్రంథమున శూద్రకుని మృచ్ఛకటికప్రశంస పలుసారు లొనర్పఁబడినది. ఒకచో (పు. 53) దరిద్రచారుదత్తప్రశంసయుఁ గలదు. గ్రంథకర్తలు భాసశూద్రకుల వేఱువ్యక్తులుగ గణించి రనియు, దరిద్రచారుదత్తమును, స్వప్నవాసవదత్తమును దిరువనంతపురనాటకములే యనియు మనకు స్పష్టమగుచున్నది.

(2) సాగరనందుని 'నాటకలక్షణరత్నకోశము'న.

"యథా స్వప్నవాసవదత్తే (నేపథ్యే సూత్రధారః ఉత్సారణాం శ్రుత్వా పఠతి) అయే కథం తపోవనే ప్యుత్సారణా (విలోక్య) కథం మంత్రీ యౌగంధరాయణో వత్సరాజస్య రాజ్యప్రత్యానయనం కర్తుకామః పద్మావతీజనే నోత్సార్యతే."

ఇదియు మనకు లభించినస్వప్ననాటకమున మార్పుఁజెందినది. ఉత్సారణముతో నాటక ముపక్రమింపఁబడుటచే సాగరనందుఁ డీనాటకమునే ముందిడుకొనె నని గ్రహింపనగును. మఱి యొక స్వప్నవాసవదత్త మేల యుండరా దనిన రెంటను నొకపేరుకోడనే యుండుటయును నుత్సారణముతో మొదలిడుటయు నసంభవములు. రాజశేఖరునిశ్లోకమున స్వప్నవాసవదత్తము భాసుని దని యుద్ఘాటింపఁబడినది. మఱియొకగ్రంథము దొరకువఱకు మనస్వప్నవాసవదత్త మిదియే యనవలయును. స్వప్నవాసవదత్తము నింకొకకవి రచించెనని యేయాలంకారికుఁడును దెలిపియుండలేదు. ఒకకవి రచించిననాటకమునే పేరైనను మార్పక మఱియొకకవి రచించియుండుననుట యుక్తియుక్తము గాదు. శక్తిభద్రకృత మగు "ఉన్మాద

వాసవదత్తమే" "స్వప్నవాసవదత్త" మని యొకరు వ్రాసిరి గాని యది యవిశ్వసనీయము. ఉదయనునికథ ననుసరించి పెక్కు నాటకములు రచియింపఁబడియుండ, మన మేల యున్మాదవాసవదత్తమును స్వప్నవాసవదత్త మనవలయును? హీరానందశాస్త్రిగారు తమ గ్రంథమున నున్మాదస్వప్నపదములు సమానార్థకము లని వ్రాసియున్నారు. అది వింతగ నున్నది!

(3) అభినవగుప్తపాదాచార్యుఁడు (1000 A. D.) తనభరతనాట్యవేదవివృతియందు (బరోడా-నాట్యశాస్త్రము-పుట 39)

'క్వచిత్క్రీడా యథా స్వప్నవాసవదత్తాయామ్' అని క్రీడ కుదాహరణముగ నీనాటకము నిచ్చియున్నాఁడు. తిరువనంతపురప్రకటిత మగుస్వప్నవాసవదత్తమున ద్వితీయాంకమునఁ గల కందుకక్రీడ నిది సూచించుచున్నది. మఱియు నాట్యవేదవివృతియందు 87 వ పుటను గూడ స్వప్నవాసవదత్త ప్రశంసయే గలదు.

'ధ్వన్యాలోకలోచనము'నందును (నిర్ణయసాగరప్రతి పు. 152), హేమచంద్రుని కావ్యానుశాసనమునందుఁ గొలఁదిమార్పులతోడను (నిర్ణ-పు. 21)

"సంచితపక్ష్మకవాటం నయనద్వారం స్వరూపతడనేన
ఉద్ఘాట్య సా ప్రవిష్టా హృదయగృహం మే నృపతనూజా".

అనుశ్లోక ముదాహరింపఁబడినది. అది తిరువనంతపుర నాటకమునఁ గానరాదు. గణపతిశాస్త్రిగారును దీనిని దాము ప్రకటించిన నాటకమునకు సంబంధించినది కా దనిరి. వీరివాదమునే 'ఘటకు' మున్నగువారును గైకొనియున్నారు. కాని వీరియభిప్రాయము సరికాదేమో? ఈశ్లోకమును షష్ఠాంకమున—

(నిశ్వస్య ఘోషవతీం విలోక్య చ)

"శ్రుతిసుఖనినదే... ..." యను శ్లోకమునకు ముందుగఁ జేర్చినచో సందర్భానుసారముగ నుండు నని తోఁచెడిని. గణపతిశాస్త్రి మున్నగువారి యభిప్రాయానుసార మీశ్లోకము భార్యాభర్తల ప్రథమానురాగమును సూచించుననుటయు సరికాదు. హృదయమునఁ జిత్రింపఁబడి మఱిపునకు వచ్చుటలే దనియే కవి యభిప్రాయము. ఇది స్వప్నదర్శితవాసవదత్తాస్మరణము గావచ్చును. లక్షణగ్రంథప్రామాణ్యత యటుండఁ, గావ్యనాటకముల వివిధప్రతులఁ బరిశీలించినఁ గొన్నియుదాహృతశ్లోకము లందుఁ గానరావు, నిట్టివాదముల నిష్ఫలత్వము విస్పష్టము. మఱియొక స్వప్నవాసవదత్తములోని వని యంగీకరింతు మనిన, సమానకథాసం

విధానములతో రెండునాటకముల నొక్క గ్రంథనామముతోడ నిరుపురకవులురచించి రనవలయును. 'లోకో భిన్నరుచిః' అను సూక్తి కిది యత్యంతవిరుద్ధము.

దరిద్రచారుదత్తనాటక మభినవగుప్తునిచేఁ బేర్కొనఁబడినది. ఇది శూద్రకకవిరచిత మృచ్ఛకటిక మనవలయు ననిన, గ్రంథనామ మేలమార్పఁబడినది? చారుదత్తమునఁగల 'దారిద్ర్యం ఖలు నామ పురుషస్య సోచ్ఛ్వాసం మరణమ్' అను వాక్యమునుబట్టియుఁ దత్ప్రసంగవశమునఁ గన్పడు శ్లోకములను బట్టియు నభినవగుప్తుఁడు చారుదత్తమును, దరిద్రచారుదత్త మని యుదాహరించియుండు ననితోఁచును.

మఱియు నాట్యవేదవివృతియందే (Baroda Edition P. 320) యభినవగుప్తపాదులచే నొకశ్లోకము స్వప్నబంధములోని దని తెలుపఁ బడినది.

"మహాకవినా భాసే నాపి స్వప్నబంధే ఉక్తః-
త్రేతాయుగం తద్ధి న మైథిలీ సా
రామస్య రాగపదవీ మృదుచా స్యచేతః
లబ్ధ్వా జనస్య యది రావణ మస్య కాయం
ప్రోత్సృత్య త స్నతిలశో నవిత్పృప్తగామి"

ఇది వాసవదత్తాయుదంతమునకు సంబంధించినది కాదు. స్వప్నబంధ మని రామాయణగాథను దేనినైన భాసుఁడు కావ్యముగ రచియించియుండునా? ఇది భావివిమర్శనమువలనఁ దేలవలసినవిషయము.

(4) శారదాతనయుని (క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దము) భావప్రకాశనమునఁ బ్రశాంతనాటకమునకు స్వప్నవాసవదత్త ముదాహరణముగ నీయఁబడినది.[1] నాటకలక్షణముల నవలోకించి సుబంధుఁడు వాని పూర్ణ, ప్రశాంత, భాస్వర, లలిత, సమగ్రము లనునైదువిధములుగ విభజన మొనర్చె ననియుఁ దెలుపఁబడినది.

ప్రశాంతరసభూయిష్ఠం ప్రశాంతం నామనాటకమ్
... ...
స్వప్నవాసవదత్తాఖ్య ముదాహరణ మత్రతు.
ఆచ్ఛిద్య భూపాత్ సవ్యసనా దేవీ మాగధికాం కరే
న్యస్తా యత స్తతోన్యాసో ముఖసంధి రయం భవేత్.
న్యాసస్య చ ప్రతిముఖం సముద్భేద ఉదాహృతః
పద్మావత్యా ముఖం వీక్ష్య విశేషకవిభూషితమ్

1. అధి-8-పు 238-139. బరోడాప్రతి.

జీవం త్యజంతికే ప్రేత జ్ఞాతమ్ భూమిభుజాయథా.

ఉత్కంఠితేన సోద్వేగం బీజో క్తిర్నామకీర్తనమ్
యేహి వాసవదత్తే క్వ క యాసీ త్యది దృశ్యతే
సహావస్థితయో రేక ప్రాప్తౌన్యస్య గవేషణమ్
దర్శనస్పర్శనాలాపై రేత త్స్యాత్ బీజదర్శనమ్
చిరప్రసుప్తః కామో మే వీణయా ప్రతిబోధితః
తాంతు దేవీం న పశ్యామి యస్యా ఘోషవతీప్రియా
కింతే భూయః ప్రియం కుర్యా మితి వాగ్యత్ర నోచ్యతే
త మనుద్దిష్టసంహార మిత్యాహు ర్భరతాదయః.

ఇది మనకు లభించిన స్వప్నవాసవదత్తమును గాంచియే శారదాతనయుఁడు రచియించె ననుటకు సందియము లేదు. 'చిరప్రసుప్తః' అనుశ్లోకము వాసవదత్తము లోనిదే (అంక-VI-3 శ్లో.) కాని న్యాసనముద్బోధమున కొసఁగిన యుదాహరణము 'పద్మావత్యా ముఖంవీక్ష్య' అనునది గానరాదు. గణపతిశాస్త్రిగారాశ్లోకమున 'జ్ఞాతం భూమిభుజా యథా' అనుదానిని 'జ్ఞాతమేవపురా మయా' అని మార్చి పంచమాంకమున 'శయ్యాయా మవసుప్తం మాంబోధయిత్వా' అను శ్లోకానంతరమునఁ జేర్చినారు. కథాసరిత్సాగరమునఁ బ్రసంగవశమున వాసవదత్త తాను వత్సరాజువలనఁ గ్రహించిన యమ్లానమాలాతిలకములను బద్మావతికి రచియించె ననియు దానిఁ గాంచి బద్మావతి తల్లి యామెయు త్తమకులసంజాత యనిగ్రహించె ననియు వ్రాయఁబడినది. వాసవదత్తమునందలి తృతీయాంకమున వాసవదత్తమాలా రచనమునందు నిపుణ యని పేర్కొనఁబడినది.

'అస్మాకం భట్టినీ భణతి—మహాకులప్రసూతా స్నిగ్ధా నిపు ణేతి ఇమాం తావత్ కౌతుకమాలాం గుంఫ త్వార్యా'—

భాసమహాకవి వాసవదత్తయొక్క మాలికారచనానైపుణ్యమును బేర్కొని తిలకరచనమును విడిచియుండెఁ దని తోఁచుచున్నది. అందువలన శారదాతనయుని 'పద్మావత్యా ముఖం వీక్ష్య' అనుశ్లోకము స్వప్నవాసవదత్తములోనిదే యగును. 'కింతే భూయః ప్రియం కుర్యామి' అనునది స్వప్నవాసవదత్తమున లేదు. భావప్రకాశ మున నిది యనుద్దిష్టసంహారోదాహరణముగఁ గైకొనఁబడినది.

(౫) భోజుని 'శృంగారప్రకాశ మున' (11వ శతాబ్దము) స్వప్నవాసవదత్తములోని పంచమాంకమునందలి కథ స్పష్టముగ వివరింపఁబడినది.

'స్వప్నవాసవదత్తే పద్మావతీ మస్వస్థాం ద్రష్టుం రాజా సముద్రగృహకం గతః। పద్మావతీరహితం చ త దవలోక్య తస్యా యేవ శయనీయే సుష్వాప। వాసవదత్తాంచ స్వప్నవ దస్వప్నే దదర్శ। స్వప్నాయమానశ్చ వాసవదత్తా మాబభాషే। స్వప్నశబ్దేన చేహ స్వాపో వా స్వప్నదర్శనం వా స్వప్నాయితం వా వివక్షితమ్' 12 వ ప్రకాశము.[1]

వత్సరాజు పద్మావతిని జూడ సముద్రగృహమున కేగుటయు, నందు, పద్మావతిం గానక నిద్రఁజెందుటయు వాసవదత్తతో సంభాషించుటయు వర్ణింపఁబడినవి. ఇది తిరువనంతపురస్వప్నవాసవదత్తములోని కథయే గాని మఱి యొకటి కాదు. శృంగారప్రకాశమునందే యవిమారకనాటకప్రశంసయుఁ గలదు.

(6) క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దమునాఁటి సర్వానందుని 'యమరటీకా సర్వస్వము'న[2]—

'త్రివిధః శృంగారో ధర్మార్థకామభిన్నః తత్రాద్యో యథానందయంత్యాం బ్రాహ్మణభోజనమ్ ద్వితీయః స్వదిశ మాత్మసాత్కర్తు ముదయనస్య పద్మావతీ పరిణయో రర్థశృంగారః। తృతీయః స్వప్నవాసవదత్తే తస్యైవవాసవదత్తాపరిణయః కామశృంగారః'— అని కలదు.

మనకు లభించిన స్వప్నవాసవదత్తమున వాసవదత్తాపరిణయము వర్ణింపఁబడమి నది భాసకృతము గా దని పూర్వపక్షము. 'స్వప్నవాసవదత్తే' అనునది 'ద్వితీయః' అనుమాట తరువాతఁ బఠింపవలయు నని కొందఱి యభిప్రాయము. త్రివిధశృంగారముల కుదాహరణ మొసఁగుచు, సర్వానందుఁ డొక స్వప్నవాసవదత్తమునే యేలకైకొన వలయును? ఆతఁడుదాహరించిన మిగిలిన గ్రంథనామములు నశించియుండెనా? ఇదియు విమర్శనీయము.

1. ఈగ్రంథమునఁగొన్ని ప్రకాశములు శ్రీయదుగిరి యతిరాజసంపత్కుమార రామానుజముని చేఁ బ్రకటితములు. 2. తిరువనంతపుర గ్రంథావళి- సంఖ్య 48- పు 147.

ఆంధ్రవాఙ్మయము—హాస్యరసము.

సాగి వేంకటనరసింహము ఎమ్. ఏ. గారు, రాజమహేంద్రవరము.

సాంస్కృతికాలంకారికులచే హాస్యము నవరసములలో నొకటిగాఁ జేర్చఁబడినను, దానికి మిగిలినరసములతోఁ బాటున్నతస్థాన మెప్పటికిని లేదు. కాలమను మహాశక్తి యుత్తమకావ్యముల నధమకావ్యములనుండి వేఱుపఱచు శక్తి గలది. ప్రపంచవాఙ్మయమున నప్పుడప్పుడు హాస్యప్రధానము లగుకావ్యములు బయలుదేఱి యుండకపోవు. వానిని గాలము మ్రింగివైచినది. వానికి శాశ్వతముగ నిలువఁదగిన బలము గాని శక్తి గాని లేదని యర్థము. ఈలోపము భగవంతుని సృష్టిలోనిదే యని చెప్పనగును. ఆత్మాశయములలో హాస్యమునకు నుత్తమస్థానము లేదు. అందువలననే మహాకవులు దానిజోలికిఁ బోలేదు. ప్రజలుగూడ వానియందు శ్రద్ధ వహింపలేదు. జీవనమునకు హాస్య మానందదాయకమే. కాని యనివార్యావశ్యకము గాదు. ఉప్పులేనిది కూరకు రుచిలేదు; అయినను నది లేనంతమాత్రమున జీవనహాని లేదు. ఇట్లు సంస్కృతము, గ్రీకు, ల్యాటిన్, మొదలగు ప్రాచీనభాషలయం దున్న వాఙ్మయములలోను మిగిలినభాషలలో నున్న ప్రాచీనగ్రంథములలోను బ్రహసనము లనుశాఖ లేకున్నది. కావ్యములలోమాత్ర మచ్చటచ్చట హాస్యముకలదు. అన్యావలంబనము లేని స్వతంత్రజీవనము దానికి లేదు.

హాస్యముకొఱకుఁ బాత్రలను భాషను గూడ నున్నతినుండి క్రిందికి దింపవలసియుండును. లేక నీచపాత్రలను విస్తారముగఁ బ్రవేశింపఁ జేయవలెను. అసలు నాటకములే రుచింపని మనపూర్వుల కావిధముగఁ బాత్రలను భాషను గ్రిందికి దించుట యెంతమాత్రము సమ్మతము కాలేదు. గోల్డుస్మిత్ కవి యభిప్రాయ మీసందర్భమునఁ బ్రశంసింపఁదగి యున్నది.

"To expect exalted humour is contradiction in terms. The poet must therefore place the object he would have, the subject of humour in a state of inferiority; in otherwords, the subject of humour must below."

"హాస్య ముత్కృష్ట మనఁబూనుట విరుద్ధము. హాస్యవిషయ మెప్పుడును నీచస్థానమునందే కవిచే నుంపఁబడవలెను." అని పై వాక్యమునందలిసారాంశము.

ఉదాహరణము:—మనవాఁడు సస్యపరీక్షలో గట్టివాఁడు. వానికి ముక్కాక్షే లోటు. ప్రతాపరుద్రీయనాటకములోని యుగంధరమంత్రిపాత్రము హాస్యజ

నకమగుటకు నీచపాత్ర మగుపిచ్చివాఁడుగా మాఱినది. అనఁగాఁ బిచ్చివాఁడుగా మాఱుటచేతనే యంతటిహాస్యమున కవకాశము గలిగినది. ఇట్లయ్యు హాస్యము ను మనము తేలికగాఁ ద్రోసివేయుట తప్పు. పైన చెప్పినయుదాహరణమును మరల గ్రహించి హాస్యరసప్రాశస్త్యమును నుడివెదను. జీవనమునకు హాస్యము మనయాంధ్రదేశస్థుల భోజనములోని యుప్పువంటిది. రుచిలేనిపాకము సర్వథా త్యాజ్యము. "అంగనమంగనా అయ్యగారిరామనాపప్పులోకి ఉప్పులేకు వట్టి కూడు మ్రింగనా" అను పరిహాసగీత మెల్లరు వినినదే. అట్లే హాస్యము లేనిప్రసంగము శోభిల్లదు. పామరులనుండి పండితులవఱకును, పేదవానినుండి మహారాజువఱకును నందఱు నెల్లపుడు నేదో యొకహాస్యప్రసంగ మున్ననేకాని తృప్తి నందరు. జీవితములోని కష్టములను మఱపించి మానవునికాయుర్దాయము పెంపొందించునది హాస్యము. ఈవిషయమై నిత్యానుభవముగలవారి కింతకంటె నెక్కువగఁ జెప్పుట యనావశ్యకము. మిగిలిన రసము లన్నిటికంటె నిది ప్రజలచే నెక్కువసారు లుపయోగింపఁబడును.

పూర్వకాలమున రాజాస్థానములయందు హాస్యగానికి నొకవిధముగా నగ్రస్థాన ముండెడిది. అతఁ డెన్నితప్పులు గావించినను శిక్ష లేదు. భోజరాజాదినృపుల యాస్థానములందలి హాస్యగాండ్ర కథలు మన కనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్నవి. అక్బరునాస్థానమున రాజాబీర్బలను మంత్రి గొప్పహాస్యగాఁడు. ఈ కారణమువనే సంస్కృతనాటకములందు విదూషకునిపాత్ర మనివార్యమైనది. హాస్యమును గలిగించుటలో విటుఁడు, చేటుఁడు, నటి, మారిషుఁడు మొదలగువారును దోడ్పడుచుందురు. మనవీథినాటకములలో రసభంగమునకైన నొప్పికొందురుగాని హాస్యగాఁడు లేనిది యొక్కక్షణము గడువదు. ఇట్లే తోలుబొమ్మలాటలలోఁ గూడ కేతిగాఁడు, జుట్టుపోలిగాఁడు, బంగారక్క పాత్రలు సర్వజనాహ్లాదము లైనవి. మన కనుశ్రుతముగా వచ్చుకథలలోఁ దెనాలి రామలింగనికథ లత్యంతవ్యాప్తి గలవి. అతఁడు నిజముగ, కృష్ణదేవరాయల యాస్థానమున నుండెనో లేదో యెఱుంగము ఆకథలలోఁ గొన్నికల్పితము లనుటయు స్పష్టమే. కాని యట్టివ్యక్తి యొకఁడు కలఁడనియు, నతఁడు తనసమకాలికులను బొట్ట చెక్కలగునట్లు నవ్వించె ననియు- నాతనికథ లిప్పటికిని మనకు నాహ్లాదము గలిగించుచున్నవనియు ననుట స్పష్టము. ఇట్టివే పరమానందాయశిష్యుల కథలును. గురువుగారు సూదిని దెమ్మని శిష్యులకుఁ జెప్పఁగా నందఱు నాపని నాచరించి గురువుగారిమన్ననఁ బొందఁదలఁచి

రొకదూలమునకు సూదిని గ్రుచ్చి యందఱు నాదూలమును మోసికొని వచ్చి గురువుగారికి సూదిని సమర్పించినమహానుభావు లీ పరమానందాయశిష్యులే.

ఇఁక హాస్యమునకు నిర్వచనముఁ జేయఁ బ్రయత్నించెదను. హాస్యనిర్వచనముం జేయఁ బ్రయత్నించువాఁడు హాస్యపాత్రుఁ డగు ననుసామెత యొకటి కలదు. ఈసందర్భమున ఆంగ్లవిశ్వకోశము(Encyclopoedia Britannica) యొక్కసహాయమును గ్రహించి నాయూహను జతచేసి గట్టునఁబడదలఁచినాను. హ్యూమరు, విట్టు (Humour, wit) అను, నాంగ్లపదములకు సరియైన యాంధ్రపర్యాయపదములు లేవు. శ్రీ పానుగంటిలక్ష్మీనరసింహరావుగారి సాక్షి ప్రథమ సంపుటమునకుఁ బీఠిక వ్రాయుచు, బ్ర॥ కూచి నరసింహముగారి ట్లు వ్రాసిరి. "విట్టనఁ గేవలము శ్లేష కాదు. సరసాలాప మనినను సరిపడదు. ప్రశ్న—చూడమ్మ వొక్కడుండి...ప్రత్యుత్తరము నీవే చూడమ్మ...ఇది సరసపరిహాసవాక్యమే? మనసున కొక విలక్షణమైన యానందమును నవ్వును గలిగించుటయే దానిప్రయోజనము.

ఒకమనుజుని వర్ణించునప్పు డాతనియాకారము గాని మాటలు గాని చర్యలు గాని లోకవిపరీతము లైయున్న ట్లొకటి రెండుమాటలతోఁ గాక కొంతదూరము మృదువుగఁ జమత్కారముగఁ జెప్పినను జనువరులకు నవ్వువచ్చును. ఇట్టి దానిని హ్యూమ రందురు; సాక్షిసంఘములోని బొజ్జయ్యసెట్టి, కాలాచార్యులు, వాణీదాసుఁడు మొదలగువారి వర్ణనములలో నీలక్షణము స్ఫుటముగఁ గలదు."

.........మాటల విఱుపులచేతను ధ్వనిగర్భితము లగుపదముల కూర్పుచేతను సూక్ష్మభేదములుగలయీ రెండు నుత్పాదిల్లి రసప్రదములై కావ్యములందుఁ గన్పట్టును"

నేను విట్టనఁ జమత్కార మనియు, హ్యూమ రన హాస్య మనియు సంకేతముల నుంచుకొనుచున్నాను. ఇవి నాకు నూతనములు గాన వీనిసార్థకతను గూర్చి నాకంతవిచారణ యావశ్యకము లేదు. వ్యవహారము నిర్వహించుట ప్రధానము

చమత్కారము (విట్టు) నిర్వచనము.

సామాన్యముగ సంబంధము లేనిరెండుపదములను గాని, రెండుభావములను గాని యుద్ఘాటించి నవ్వుతోఁ గూడినయాశ్చర్యమును గలిగించుట చమత్కార మనవచ్చును. అనఁగా నూతనము లగుపదములను మన మనుకొననివిధముగ సంఘటించుట.

హాస్యము (హ్యూమరు) నిర్వచనము.

నవ్వును గల్గించునట్లు విషయములను గూర్చి గాని, పరిస్థితులను గూర్చి కాని, పాత్రములను గూర్చి కాని చతురముగా మాటలాడుట లేక వ్రాయుట, అనఁగా విషయములలో నున్న హాసజనక కావ్యమును, కథను గుర్తించి లేక కల్పించి ప్రకటించుట.

చమత్కారము కేవలము మాటపొందికకును, ప్రాస్తావికబుద్ధిచాతుర్యమునకు సంబంధించిన, హాస్య మాలోచనతోఁ జేసినపని. పాత్రసన్నివేశమును వస్తు (Plot) సన్నివేశమును హ్యూమరున కావశ్యక కార్యములు. చమత్కారములు వేగముగఁ గనుపడును. వేగముగ నుపయోగింపఁబడును. వేగముగ ననుభవింపఁబడును. హాస్య మన్నివిధముల దీర్ఘ మగుటవలన నాలస్యముగ జరుగును. చమత్కారముకంటె హాస్యమునం దెక్కువ మానవస్వభావగ్రహణమును వస్తుస్వభావగ్రహణమును గలదు.

మనభాషయందుఁ గావలసినంత చమత్కారము కలదు. కావున, ప్రస్తుతము దానిని నిలిపి యుంచెదము. హాస్యరసోత్పాదకము లైనపరిస్థితులు భారతాదిగ్రంథములలోఁ గలవు. అసమము లగు పరిస్థితులను గాని పాత్రములను గాని తగువిధముగ నెచ్చట వర్ణించినను హాస్యమున కవకాశము కలుగును. భారతమున మయసభ యిట్టిది. అందు దుర్యోధనుఁడు సభావిభవంబును జూచువేడుక నందుఁ గ్రుమ్మరువాఁడు హరినీలబద్ధ స్నిగ్ధమణిస్థలంబునందు జలబుద్ధిం జేసి పరిధానోత్కర్షణము చేసియు, విమలశిలాతలబుద్ధి నుదకపూర్ణం బయినవాపి సొచ్చి కట్టినపుట్టంబు దడియం ద్రెళ్లినం జూచి వృకోదరుం డీ ట్లనియె.

ఇట్లే యుత్తరకుమార ప్రజ్ఞలు హాస్యాస్పదములు. ఉత్తరుని మొదటి ప్రగల్భములు, యుద్ధసమయమున బాఱిపోవుటలు తద్విపరీతచర్యలు గల యర్జునుని సమీపమున జరుగుటవలన నత్యంతహాసజనకము లగును.

సౌగంధికాపహరణసమయమున భీముఁడు ముసలికోఁతిరూపమున నున్న హనుమంతుని తోఁకను గదల్ప లేక గర్వభంగము నందును.

శ్రీమద్రామాయణమున స్వయంవరఘట్టమున రాజులభంగపాటు నిట్టిదే. శ్రీమద్భాగవతమున విష్ణుభక్తుఁ డగు నంబరీషునిఁ జెఱుపఁబోయి హాస్యాస్పదుండైన దూర్వాసునిస్థితి హాస్యజనకము. ఇ ట్లెన్నియేనిం జెప్పవచ్చును.

ఈచమత్కారహాస్యములు గాక యాక్షేప మని (Satire) మఱి యొక శాఖ గలదు. ఇదియు నిత్యవ్యవహారములో గోచరించునదే. ఈయాక్షేపమునఁ

జమత్కారము బాగుగ నుపయోగించును. హాస్యముగూడ కొన్నిచోట్ల వినియోగింపఁబడును.

ఒకరియందలి లోపములనుగాని, ద్వేషపరిస్థితులను గాని హాసజనకముగఁ దగురీతిగ వర్ణించుట యాక్షేప మనఁబడును. గ్రాంథికరూపమును దాల్చని యాక్షేపము గాలికిఁ బోవును. కావునఁ దగురీతిగ నని పై వివరమున జెప్పినాము. ఎగతాళి, పరియాచకము, వేళాకోళము మొదలగునవి యాక్షేపమునకు మొకటి రూపములు. ఇఁక వీనిశాఖలు-

1. సాంఘికము-ఆచారముల నాక్షేపించుట-బాల్యవైధవ్యము-వరశుల్కము, త్రాగుఁబోతుఁదనము-మొదలగునవి. కన్యాశుల్కవరశుల్కమధుసేవాదినాటకములం దధిక్షేపింపఁబడినవి. దేశస్థితికి శ్రీనాథునియాక్షేపణలు కలవు.

చిన్నచిన్నగుళ్లు చిల్లరదేవుళ్లు, నాగులేటినీళ్లు నావరాళ్లు
సజ్జజొన్నకూళ్లు సర్పంబులును దేళ్లు, పల్లెనాటిసీమ పల్లెటూళ్లు.

ఇంక నిట్టిపద్యములు పెక్కుగలవు. మొరసరాజ్యమును గూర్చి-
"మొరసరాజ్యముకాఁపుర మెంతరోతరా"యనెను-

"వంకరపాగలున్ నడుమువంగినకత్తులు మైలకోకలున్
సంకటిముద్దలున్ జనుపశాకములున్ బలుపచ్చడంబులున్
దెంకగువారమాపులును దేఁకువదప్పిన యేసబాసలున్
రంకులబ్రహ్మ యీమొరసరాజ్యము నెల్లసృజించె నక్కటా."
యని శ్రీనాథుఁడనెను.

2. వ్యక్తిగతాక్షేపము-ముందు నేను వివరింపఁబోవు చంద్రరేఖావిలాపమును, శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగంపంతులుగారు మొదలగునాధునికుల ప్రహసనాదికములును వ్యక్తిగతాక్షేపముల కుదాహరణములు.

3. సారస్వతము-గ్రామ్యగ్రాంథిక వాదములు భావకవిత్వప్రబంధకవిత్వములు. తిరుపతివేంకటేశ్వరుల కవిత్వపువ్యద్దెములు నీశాఖలోఁ జేర్పవచ్చును.

శాస్త్రము-వైద్యాదిశాస్త్రములయందుఁ బరస్పరాక్షేపములు గలవు.

సంస్థ-ఆంగ్లమున "నైట్" "Knighthood" సంస్థ నాక్షేపించుటకు డాన్‌క్విక్జాట్ (Don-Quixote)" అనుగ్రంథము గలదు. అట్లే యాంధ్రమునఁ గూడఁ గలవు. "సత్యరాజాయాత్రలు" మొదలగునవి.

డ్రమెటిక్ ఐరనీ—అనఁగా-పాత్రలు తమగతి ముందు తాముతెలియక మాటలాడుచుండ నది ఘోటేఁగిన ప్రేక్షకు లానందించుట.

జాతి—"ద్రావిడప్రాణాయామము" అను మొదలగు జాతికి సంబంధించిన యాక్షేపణములు.

మనవాఙ్మయమునందుఁ బదచమత్కారమే యున్నదానిలోనధికము. భారతాదిగ్రంథములు కేవల భాషాంతరీకరణము లగుటచే వానిలో నెక్కువగ మూలమందు లేనిహాస్యములఁ జూపించుట దుర్ఘటమైనది. అందువలన నీక్రిందియుదాహరణములు గూడ నరుదుగ నున్నవి.

నన్నయ—అర్జునుఁడు ద్రుపదుని కట్టి తెచ్చినపుడు ద్రోణుని వాక్యము.

"వీరెవ్వరయ్య ద్రుపదమ, హారాజులె యిట్లు కృపణులై కట్టువడన్
వీరికి వలసెనె యహహా, హారాజ్యమదాంధకార మదివాసె నొకో."
ఇంకనైన మమ్ము నెఱుఁగంగనగునొక్కొ."

తిక్కన కీచకునితో మాయాద్రౌపదివేషమున నున్నభీముని వాక్యము.

"నామొడలు నేర్చినప్పుడు, నీమొడ లెట్లగునో దాన నీవెఱుఁగుదు న
న్నేయబలలతోడిదిగాఁ, జేయఁదలంచితివి తప్పుసేసితి కంటే.
"ననుముట్టి నీవు వెండియు, వనితలసంగతికిఁ బోవువాఁడవె యైనం,
దనువేఁ బడసినఫలమే, కనిమొద విడె చిత్తభవవికారము లెల్లన్.

నవ్వుపుట్టించుటగదా హాస్యమునకు ఫలితము. అట్టి నవ్వుంబుట్టించుటను గూర్చి కడు జాగ్రత్తతో నుండవలయు ననియు నుత్తమపాత్రల నెక్కువగా నవ్వింపరాదనియు సాంస్కృతికాలంకారికులు నొక్కి చెప్పుచున్నారు.

"జ్యేష్ఠానాం స్మితహసితే మధ్యానాం హసితావహసితే చ
నీచానా మపహసితం తథాతిహసితం చ షడ్భేదాః
ఈషద్వికాసనయనం స్మితం స్యాత్ స్పందితాధరం
కించి దలక్ష్యద్విజం తత్ర హసితం కథితం బుధైః.
మధురస్వరం విహసిత మాస్యశిరఃకంప మవహసితం
అపహాసితం సాస్రాక్షం విక్షిప్తాంగం భవ త్యతిహాసితం."

మనప్రాచీనులకు హాస్యరసముపైఁ గల యేవగింపును గూర్చి మొల్లరామాయణములో యథార్థము చెప్పబడినది.

"శుభపవిత్రోజ్జ్వలసూత్రధారులు గాని టక్కరిహాస్యనాటకులు గారు" మానవుఁడు సత్యవాక్యమునకై పాటుపడవలసియుండ హాస్య మాతని నసత్యములలోనికి దింపును. నాయభిప్రాయమున హాస్యనిరాకరణమున కిది యొక బలకారణము. ప్రబంధకవులకుఁ గావలసినంత స్వాతంత్ర్య మున్నను వారు హాస్యరసోచి

తపాత్రములను గాని, వస్తువులను గాని నిర్మింపరైరి. పుష్పలావికావర్ణనలలోఁ గొంత బవ్వపుబంతులలోను, విటసమాగమములందును మాత్రముకొంచెము చమత్కారమును వారు ప్రదర్శింతురు. కేవలపదచమత్కారముకంటె నిదికొంచెము నయమనవచ్చును.

శ్రీనాథుఁడు :—

“ కలికి వరాటరాజపుకు కప్పురపీడెము వెట్టి నవ్వుచుఁ
నలునడపంబువానికి ఫణాధరవల్లిదళాంతరంబుఁ
బలితపుఁదేలు మైనమునఁ బన్ని యతం డది సూది భీతిఁ ద
మ్ముల మిల వైచిన న్నగిరి మూఁగినరాజకుమారు లందఱుఁ.”

పరియాచకములు.

“నీముఖంబునమాకు నెఱయంగసుఖమబ్బెఁగాంచఁగావుతనిమ్నఁగమలయోని
విద్వజ్జనులు నిన్ను విషయించి వత్తురు కలమధురములు నీగళరవంబు”
‘ఓమె యేమెయిదే మేమె లేమ యేమె, మేఘపుష్పంబుఁ దేవంచు మేలమాడ
మేమెమేమెలుతెఱచయ్యె మేలుమేలు, మేఁక పీఁడంచు సభవారుమిగులనగిరి.”

భాగవతమునందు శ్రీకృష్ణుని బాల్యక్రీడలు హాస్యమునకుఁ దావులుగ నున్నయవి.

ఆడంజని పీరలపెరుఁ గోడక నీసుతుఁడు ద్రావి యొకయించుక తాఁ
గోడలిమూతిం జరిమినఁ, గోడలు మ్రుచ్చనుచు నత్త గొట్టె లతాంగీ.
నమ్మి నిదురవోవ నాపట్టిచుంచు మా, లేఁగతోఁకతోడ లీలఁగట్టి
పీఁధులందుఁదోలె వెలఁది నీకొమరుఁడు, రాచబిడ్డఁడైన రవ్వమేలె.

ఆంధ్రీకృతమైన ప్రబోధచంద్రోదయమునందును, పింగళి సూరన రచించిన కళాపూర్ణోదయమునందును గొన్ని హాస్యరసపుపట్టులు గలవు. పింగళి సూరన ప్రతిభ యన్నివిధముల నసమానమైనది. షేక్సుపియర్ మహాకవి వ్రాసిన “కామెడీ ఆఫ్ ఎరర్స్” వంటిది. ఆతఁడు సవతులపోట్లాట గల్పించి యందపూర్వప్రజ్ఞను వెల్వఱిచినాఁడు. ప్రబంధములం దరుదుగమాత్రమే హాస్యరసపుపట్టులుండుటచేతను, అవి యంతగఁ జేర్గొనఁదగినవి కాకపోవుటచేతను వానిని వదలి వేయుచున్నాను.

ఆంధ్రమున శతకవాఙ్మయము విరివిగా నున్నది. శతకములలో భక్తిప్రతిపాదకములు, నీతిప్రతిపాదకములు, హాస్యప్రతిపాదకములు నని మూఁడు తెఱఁగులుగలవు. అందు నీతిప్రతిపాదకము లగువానియందుఁగూడ హాస్యము గాన్పించుచున్న

ది. కేవలహాస్యప్రతిపాదకములు మిక్కిలి కొలఁదిగఁ గలవు. అందుఁ బ్రకృతము ప్రసిద్ధముగనున్నది. చంద్రశేఖరశతకము, ఇంను చంద్రశేఖరా! యను మకుటముతో మూర్ఖపామర భాషితములు పేర్కొనఁ బడినవి. అట్టిపద్యములలో నొకటి-

"ఉ. నల్లనిదేంది బేరి మృగనాభిర గొల్లఁడ! దాన్ని తింటురా!
అల్లటుగాదు స్త్రీలచనులంటునఁ బూతురు, పూసినంతనే
జల్లునఁ జేపువచ్చి తెగఁజారున? కాదుసుగంధమబ్బమా
పిల్లకు కాస్త బెట్టుమన బేరియుఁ గస్తురిమూసెఁ గ్రక్కునన్."

చాటుపద్యరత్నాకరమునుండి.

ఈశతకములలో భక్తిప్రతిపాదకము లైనదాశరథిశతకము, శ్రీకాళహస్తీశ్వర శతకము వంటివానిని మనము ప్రస్తుతము వదలివేయవచ్చును. బూతుశతకములు గూడ నెంతటిప్రతిభావంతము లైనను నంతగాఁ బ్రశంసనీయములు గావు. ఈతెగ లోని కవిచౌడప్పశతకము, గువ్వలచెన్నశతకము మొదలగునవి నవ్వుపుట్టించు ననుటకు సందియము లేదు. కాని "పదిబూతులు" "పదినీతులు" కలిసి యుండు టచేతను "బూతాడక దొరకు నవ్వుపుట్ట"దను నభిప్రాయముతో వ్రాయఁబడిన వైనందునను హాస్యవాఙ్మయములో నున్నతస్థానము బడయఁ జాలవు. కేవలనీచ హాస్యము గర్హ్యము గదా!

ఇంక నీతిప్రతిపాదికములలోఁ గటువైనవయ్యు మిక్కిలి ప్రశంసింపఁ దగినవై హాస్యమునకు నిలయ మగునవి వేమనపద్యములు కొన్నివేలున్నను విషయవిభాగమునం దివి శతకములలోనే చేర్చవలసియుండును. వేమన తన యనుభవమును మోమోటము లేకుండ లోకకళ్యాణముకొఱకు లోకమునకుఁ జాటునిచ్ఛకలవాఁడు. అతనిహాస్యము వ్యక్తిద్వేషము కలది కాదు, గావున, మిక్కిలి ప్రశంసనీయమైనది. ఒక్కయుదాహరణము.

"గొడ్డుటావుఁ బిండ కుండఁ గొంపోయినఁ, బండ్లురాలఁదన్నుఁ బాలనీను
లోభివానినడుగ లాభంబు లేదయా, విశ్వదాభిరామ వినురవేమ."

ఇటీవలి రఘునాథరాయలకాలమునాఁటి తంజావూరివాఙ్మయ మింకను మనకు ముద్రణమున లభింపనందున దానిలోని చమత్కారమును గూర్చి యెక్కువగఁ జర్చింపవీలు లేదు. చేమకూరవాని చమత్కార మపారమైనది. శృంగారహాస్యముల నాతనితో సమముగ మఱియొకరు మిశ్రమము చేయఁజాలరు. అతనిదైనను పదచమత్కారము, శ్లేషచమత్కారమేగాని, పాత్రహాస్యముగాని వస్తుహాస్యముగాని కాదు.

ఇంతవఱకు మనము చూచినదానినిబట్టి మనకుఁ బూర్వవాఙ్మయమునందు హాస్యమునకు నెక్కువగ స్థానము గన్పించుటలేదు. ఇటీవలి చాటుపద్యమణిమంజరియందును, చాటుపద్యరత్నాకరమునందును బ్రోవుచేయఁబడిన పద్యములను శ్రీనాథునివీథినాటకమును జూచినయెడలఁ గొన్నిహాస్యరసప్రధానము లైనపద్యములు మనకు గోచరించును. ఇందు రామలింగని కూర్చిన కథలును పద్యములును జేర్పఁదగియున్నవి యొందు రెండు పేర్కొందును.

చాటుపద్యరత్నాకరమునుండి

తురగా వెంకంరాజు:—తాళ్లూరు నల్లా పేరయ్య తనయింటవివాహమున "ఈకవులమేసుపే నాకుఁ బట్టినది. చాలు చాలువెళ్లు"మనెను. అనఁగాఁ గవి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పెను.

సీ. పెండ్లి పేరంట్రాండ్రు పెమురంకులకు నేడ్వ బాజాబజంత్రీలు పప్పు కేడ్వ
రాజబంధువులంత రంకుచుండల కేడ్వ బాజారువెలఁదులు పసుపు కేడ్వ
వచ్చిపోయెడువారు వక్కలాకుల కేడ్వ గుగ్గిళ్లకై పెండ్లిగుఱ్ఱమేడ్వ.
... ...

ఉ. అన్నటు లీయఁడేని సభ నాతఁడెపో పెనులోభి దున్న యీ
దున్నకు రెండుకొమ్ములును దోఁకయు లేమిని మొంకిదున్న యీ
దున్నతో దున్న రెవ్వరును దున్నదుగా మఱి గంగలమ్మకా
దున్నెడువారియిండ్ల పడదున్నెడు దున్నర యెంచిచూడఁగన్.

ఉ. కొందఱు భైరవాశ్వములు కొందఱు పార్థుని తేరిటెక్కెముల్
కొందఱు ప్రాకటేశ్వరులు కొందఱు కాలునియొక్కరింతలున్
కొందఱు కృష్ణజన్మమునఁ గూసినవారలు నీసదస్సులో
నందఱు నందఱే మఱియు నందఱు నందఱె యంద ఱందఱే.

శ్రీనాథుడు—సమస్య

కొంచెము బూతాడినను ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁ గేవలహాస్యప్రబంధములు లేవను లోటును దీర్పఁగలిగినవాఁడు జగ్గకవి. అతనిప్రభ యద్వితీయము. "ఈక్వతికి సమముగా కృతి నే కవులునుఁ జెప్పజాలరిది..." అనిపూర్ణమైన యాత్మవిశ్వాసముతోడనే యాతఁడు గ్రంథమును రచించినాఁడు. గ్రాంథికాంధ్రమున హాస్యకావ్యము రచించుశక్తి యాతని కొక్కనికే గోచరించుచున్నది. అతనితరువాత నొక్క పానుగంటివారికే యాప్రతిష్ఠ దక్కినది. వీనినాక్షేపకావ్యము లని (Satires) చెప్పవచ్చును.

చంద్రరేఖావిలాపము.

సంకరశర్మ యనుబ్రాహ్మణోత్తముఁడు కొంకిరిసాని యనువేశ్యయందుఁ గన్న చీపిరికన్నుల చంద్రి కథానాయిక. చిడుముపొక్కుల సింగరాజు కథానాయకుఁడు. సంకరశర్మ యజ్ఞముతోఁ గథ ప్రారంభమగును. మాలవాఁడు త్రవ్వించినచెఱువు యజ్ఞభూమి. ఇఁక భోజనమో-

"కొందఱు కొంకింత కూడిడి కొందఱకుం గూరలొసఁగి కొందఱ కిడ కేతం దన సేయుచుఁ గెంటుచుఁ గొందఱఁదిట్టుచును వెళ్లఁగొట్టుచు నుండెన్." బ్రహ్మ సృష్టికిఁ బ్రతిసృష్టి సంకరశర్మ కార్పణ్యపరమావధి. బ్రాహ్మణుఁ లాఁకట లేచును శపించుచుఁ బోయిరి.

"జవ్వనంబునఁ గొంకిరిసానియధర, మధువుఁ గ్రోలినకోత వో మదిఁదలంచి
వృద్ధదశ సోమపాన మిన్విధ మొనర్చెఁగాని స్వర్గాపవర్గేచ్ఛఁ గాను సుండు."

మరియు-

"యాగము పేరుచెప్పి యర్థము భూప్రజవేఁడి తెచ్చి స్వర
భోగము సేయవచ్చు నిజపుత్త్రసహోదరబంధుమిత్త్రసం
యోగము గాఁగ."

ఇఁక చంద్రితో సింగనిసమావేశపఱచుట యను జామాతృకామేష్టి. ఇఁక రాజు- భోగమునిడి మేళంబులు, భాగవతులు, వేటకాండ్రు, భిమక్ చయంబుల్ మూఁగి తనవెంట గొలువఁగా రాజువచ్చినాఁడు.

ఇఁక నాయిక.

పారగారపండ్లు, పేఁడకుప్పలోఁ దెల్లనిపురుగులవలెఁ గొప్పులోపూలు, పుసులచీపికన్నులు, దృష్టిపిడుతలవలెఁ జెవులు, బాఱకట్ల చేతులు, లలాటము మీఁద బొమ్మకలది

నాయకుఁడు నాయికను వర్ణించుట.

"నిన్ను పొగపిడుతగదరా! ముక్కు మొగంబెన్న గోతిముఖమున కెనరూ! ప్రొక్కలితామర భళిరా! యుక్కజపుంబిడుకదిమ్మ లౌరకరంబుల్." నాయిక నాయకునివర్ణించుట. "అఁడు భాగవతునిజాడ గడ్డముచూరితి నున్నగా గొఱిగించుకొన్న వాఁడు."

విరహము:- వలఁబడ్డమీనుకైవడి, నిప్పుద్రొక్కినకోఁతిభాతిని, వెఱ్ఱిగొన్న కుక్కపద్ధతి, కుడితిలోఁబడిన మూషికమట్లు, శ్లేష్మంబులో నీఁగలీల, సన్నిపాతిచందంబున, వాతపుగొడ్డువిధంబున, లాహిరీదశముదిగులఁదినినపాశ్చాత్యునితీరున, నురిఁబడ్డ కత్తికైవడి, పెనుబాముమగిది కళవళించుచుండె.

నాయిక వేశ్యావృత్తిమాని సింగనికులాంగనగాఁ దలంచినది.

శిశిరోపచారములు—జిల్లేడుపాలు, జెముడుపాలు, వేఁడినూనె, ఆవముద్ద, ఉప్పుపొడి, కొండనల్లేరు, పట్టించి తలగొఱిగించి లోపలికి నేపాళమిచ్చి చల్ల అన్నముఁబెట్టి నల్లమందులోపలి కిప్పించిరి.

అతఁడును, ఆముప్పదియాఱేండ్ల బాలనుదలఁచి విరహమున గుక్కిళ్ళువ్వుచు, పండ్లుకొఱుకుచు, మూలుమసీల్గుచు, జోరీఁగలు, కాకులు, గ్రుడ్లగూబలు మొదలగునవి చేయురొదలకుఁ దాళఁజాలఁడయ్యె.

ఇఁక వారిసంసారము.

అది భోజనముఁజేసి వదలినకూడు దాఁగుడిచి కంచముతోమి కడిగి తుడుచు
అది తములముసేయ నాకు చుట్టి యొసంగి తమ్మగకొని నోరు గ్రమ్మ నమలు
అది మదిరగొనంగ నదిమంచిదే యని తచ్ఛేషహాల మోదమునఁ ద్రావు
అది నిదురించు చోఁ బదములదరి జేరివద్దువద్దను కొద్ది గ్రుద్దిపిసుకుఁ
గాలుచాచుక కూర్చుండి పేలుగ్రుక్కు, వీఁపుపైఁ జెమటకాయలు వెదకిగోకు
నలసిమంచంబు జేరి నల్లులకు జాపు వలపుగులుకంగ సింహేంద్రమలహరుండు.

ఇఁక నవయుగము నందలిహాస్యరసవిజృంభణమునకు వత్తము. ఆంగ్లభాషా సహాకారమువలన మనవాఙ్మయములో వివిధము లగుకావ్యములు బయలుదేఱినవి. వానిలోఁ బ్రహసనములుగూడ నున్నవి. మొట్టమొదట నాటకాదులను బేర్కొని పిదపఁ గేవలహాస్యరసప్రధానము లగుప్రహసనములకు వత్తము.

నాటకములు.

తోలుబొమ్మలాటలోని కేతిగాఁడు జుట్టుపోలిగాఁడును బంగారక్కయు మనవారికిఁ గావలసినంత హాస్యము ననాదినుండి ప్రసాదించుచున్నారు. వీథినాటకములలో సహిత మెంతటికరుణతో నిండినపట్టున నైనను హాస్యగాఁ డుండకతప్పడు. ఈహాస్యగాఁడు సంస్కృతనాటకములలోని విదూషకునివంటివాఁ డని చెప్పఁదగును. ఈపైఁజెప్పిన వారిహాస్యము గాక సంస్కృతనాటకములందును దెనుఁగు నాటకములందునచ్చటచ్చట హాస్యరసపుపట్టులు గలవు. అవి కరుణాదిరసములకు మెఱుఁగుపెట్టు ననుటకు సందియము లేదు. హరిశ్చంద్రలోని నక్షత్రకుఁడు, కలహకంఠి, రోషనారలోని త్రాగుఁబోతుమహమ్మదీయులు, ప్రతాపరుద్రీయములోని పేరిగాఁడును, పానుగంటివారినాటకములలోను, తదితరులనాటకములలోను నిట్టి యితరపాత్రలును హాసజనకము లగును. నాటకమను గౌరవమునుబొంది హాస్యరసప్రధానము లని జయమందిన రెండుగ్రంథములు మనయాంధ్రవాఙ్మయమునందుఁ

గలవు. అందుమొదటిది గురుజాడ అప్పారావుగారి కన్యాశుల్కము, పానుగంటిల క్ష్మీనరసింహారావుగారి కంఠాభరణము. వీనిలోని కథలు లోకప్రసిద్ధములు గావున నిచ్చట వాని నిచ్చుటలేదు. వీనిలో నొక్కముఖ్యభేదము గలదు. కన్యాశుల్కము గ్రామ్యమున వ్రాయఁబడినది. కంఠాభరణము గ్రాంథికభాషను వ్రాయఁబడినది. కన్యాశుల్కమునఁ గేవలగ్రామ్యమే గాక మిశ్రభాషగూడ విస్తారముగఁ గలదు, దీనికి ఫలితము సమకాలికులలోఁగూడఁ బెక్కుమంది కరతలముగాకుండుట యొకటి కాలక్రమమున ఛాయామూలమున జదువుకొనవలసినదే కాని మూలమును జదువుకొనుటకుఁ బ్రజల కవకాశము లేకపోవుట రెండవది. ఇట్టికావ్యములు మహమ్మదీయ భాషలతో మిశ్రమైనవి మహమ్మదీయులకాలమున లేకపోలేదు. అవి యిప్పుడు నామమాత్రమైన వినఁబడకపోయినవి. అట్టియవస్థ యీయుత్కృష్టప్రహసనమునకుఁ గూడ నీభాషాసాంకర్యమువలనఁ దటస్థించునని నాభయము.

ఒకయుదాహరణము.

"ఇది బేస్ ఇంగ్రాటిట్యూడ్ నాతో మాట్లాడడవేఁ ఒకయెడ్యుకేషన్, ఆమాట కొస్తే నీకున్నలాంగ్వేజి మీమాష్టరుకుంది. విడోమారియేజివిషయమై నాచ్చికొర్చ్ఁ విషయమై నీకు ఎన్నిలెక్చర్లిచ్చారు. ఎలివేటికాజెస్ ఆఫ్ ది డిజనేర్మి ఆప్ యిండియాను గూర్చి మూఁడుగంటలు లెక్చర్లిచ్చే సరికి ప్రొఫెసర్లు డంగయిపోయినారు."

ఇది పాత్రోచితభాష కావచ్చును. కాని యిది నాశోచితపాత్రోచితభాష యని నాయభిప్రాయము.

ఈవిధముగా ననుమతించినచో నైజామాంధ్రులకుఁ గన్యాశుల్క మీ క్రిందిభాషగా నుండవలయును.

"జరా వినండి ఆనేకెంత జానేకెంత ఇవ్వాళ పానీజాదాపడిందండీ"

ఇట్లే తమిళాదిమిశ్రము లుండును.

ఈశబలలోపమే లేనిచో కన్యాశుల్కమునకు వాఙ్మయమున నుత్తమస్థానము నీయవచ్చును. ద్వేషభావములేని నిర్మలమైన హాస్య మిందుఁగలదు. గిరీశం, రామప్పంతులు, మధురవాణి, లుబ్ధావధాన్లు మొదలగువారి పాత్రము లపూర్వములు.

కంఠాభరణముకూడ నిట్టి హాస్యకావ్యము. ఇందు ఛాందసుఁడైన సోమావధాన్లు పెట్టివాఁడు ననదృశులు, సోమావధానులు సర్వసును తిరకాసనను,

తర్కమును తత్క్రమముచేయును. సిద్ధాంతపూర్వపక్షములను శ్రాద్ధాంతపూర్వభాక్ష్యము లనుజేయును. వెఱ్ఱివానివాక్యములు నిట్టివే చూడుడు.

"కవులూరివారికవిత్వము మాకవిత్వము ఒక్కటాకి. వారికి యతిలేదు. మాకు మతిలేదు. వారికి ప్రాసలేదు. మాకు ధ్యాసలేదు. వారికి గణములేదు. మాకు గుణములేదు."

పాత్రోచితమైన వ్యావహారికమును వాడకుండ హాస్యరసమును నిర్వహించుట దుర్ఘటమైనపని. పాత్రోచితభాష కాలప్రవాహమున శీఘ్రముగఁ గొట్టుకొనుపోవు స్వభావముకలది. సంస్కృతనాటకములలోని ప్రాకృతమునకు ఛాయాగతి పట్టలేదా? ముప్పాతికమూఁడుపాళ్లు హాస్యగ్రంథములు వ్యావహారికములోనే యుండును. అది యెంత రమ్యమైనను, కావ్యమున కెంతశోభగలిగించినను మూలచ్ఛేదనమునకుఁ గారణమగును. నవకవులలో గుడిపాటివారు, భమిడిపాటివారు మొదలగు నుత్తమహాస్యకవుల గ్రంథముల కీముప్పు తప్పునుకదా యని నేనెప్పుడు విచారించుచుందును.

ప్ర హ స న ము లు.

హాస్యరసమైన యీశాఖ యిటీవల మనభాషలో విజృంభించినది. శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారును, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారును పెక్కు ప్రహసనముల రచియించిరి. ఇటీవలివారిలో భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు ప్రహసనముల వ్రాయుటలో నగ్రగణ్యు లనవచ్చును. ఈసందర్భమున హాస్యరసమును గూర్చి యొక్కమాట ముఖ్యముగఁ జెప్పవలసి యున్నది. "Follow Nature" "ప్రకృతి ననుసరింపుము" అనుగోల్డుస్మిత్ కవివాక్యముల నెవరు విస్మరింతురు. వారికావ్యముల కేశాఖలోనివాని కైనను ముప్పుతప్పదు. సమకాలికవ్యక్తులను దూషించుట ప్రధానోద్దేశముగాఁగలిగి యేవోకొన్ని సమకాలికకావ్యముల నుద్దేశించి రచించినవాఙ్మయము వానికని తీరిపోవఁగనే నశించును. హాసజనకముగ సామాన్యపరిస్థితులను వర్ణించి సర్వకాలసర్వావస్థలయందును ప్రజల నాకర్షించునట్లు చేయుట యుత్తమకవిలక్షణము. వ్యక్తిదూషణములతో నాటిన శ్రీవీరేశలింగముగారి హాస్యమును, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి హాస్యమును అప్పుడే పనితీరి పతనోన్ముఖము లైనవని చెప్పుటకు వగచుచున్నాను. వారిమేధాశక్తు లీప్రహసనారచనములలో నిషిద్ధమార్గములలోఁ బ్రవర్తించినవి. ఇట్లే వీరేశలింగముగారి హాస్యములు గూడనున్నవి.

ఉదాహరణములు.

అపూర్వబ్రహ్మచర్యప్రహసనము.

విచిత్రవివాహప్రహసనము.

మహామహోపాధ్యాయప్రహసనము మొదలగునవి.

కం. వీ. గారివి.

హిందూవివాహము-హిందువులు తమపెళ్ళిళ్ళలో బిడ్డలను కోతులలాగు చతుష్పాదజంతువులలాగు చూస్తారు. ఇదంతా బ్రాహ్మణులు డబ్బులాగడానికి ప్రజలను మూఢులను చేసి పన్నినయంత్రము. ఇల్లాగంటిపాడువివాహాలు హిందువులలో చాలవున్నవి.

పుష్కరమాహాత్మ్యం— గోదావరిజిడ్డు, బ్రాహ్మణులకు కాసులులాభం మ్యునిసిపల్ వారికి పెంట బజారువస్తువులు ప్రియం.

పాపము కవిభావములు వివాహములు పుష్కరములు మొదలగువాని యున్నతిలో బ్రవేశింపక చతుష్పాదజంతువులమీఁదికి మ్యునిసిపల్ పెంటలమీఁదికిఁ బ్రసరించినవి. ఇట్లే వారినవలలోఁ గూడ యరసికత (bad taste) పొడగట్టుచున్నది.

శ్రీభమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి కచటతపలు, ఎప్పుడూ ఇంతే— మొదలగుప్రహసనములు పైదోషములను బాసి రసపూర్ణములుగ నున్నవి. కన్యాశుల్కమునందుఁగూడ వీరేశలింగముగారి యసభ్యత యించుకయైనను లేదు కావున దానిని మఱల నుత్తమప్రహసనముగ నిటఁ జేర్చొనుచున్నాను.

నవలలు.

సామాన్యముగ నవలలో హాస్యములు గలఘట్టము లుండును. శ్రీవేంకట పార్వతీశ్వరకవుల భాషాంతరీకరణముల నట్లుంచినను స్వతంత్రములైన నవలలు బాషలోఁ జాలఁగలవు. వానివివరముల కిచ్చట తావులేదు. బారిష్టరుపార్వతీశ మువంటివి హాస్యప్రధానమైన వని మాత్రము చెప్పుచున్నాను.

ప్రబంధములు.

నవయుగములోఁగూడఁ బూర్వమువలెనే ప్రబంధములు కలవు. వానిలో హాసజనకము లగుపట్టులు కలవు. ఇప్పటిప్రబంధరచయితలలో నగ్రగణ్యులు శ్రీ తిరుపతివెంకటేశ్వరులు. వారిపాణిగృహీతాదిగ్రంథములలో నచ్చటచ్చట హాస్యము కలదు. ఖండకావ్యములలో "శుక్లపక్షము" ఈవిషయమున నుత్తమమైనది.

ఆక్షేపకావ్యములు.

వీనినిగూర్చి ముందే విపులవ్యాఖ్య చేసినాను. ఇప్పుడు కొలఁదిగ నుదాహరింతును. వీనినాంగ్లమున satires సెటైర్లందురు. శ్రీ తిరుపతివెంకటేశ్వరుల గీరతము, గుంటూరుసీమ, శనిగ్రహము మొదలగు కావ్యములీ తెగకుఁ జేరినవి. శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారివ్యాసములు పెక్కు లీశాఖకుఁ జేరునవని చెప్పవచ్చును. ఆంగ్లవాఙ్మయము ననుసరించి వ్యాసరచనము మనభాషలో నారంభమైనది. చిన్నకథలుకూడ బయలుదేరినవి. వీనిలో గావలసినంత హాస్య మున్నది. వీనియన్నిటికి నగ్రస్థానము శ్రీపానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారి "సాక్షి" కీయఁదగును. అవి స్థిరభాషలో వ్రాయఁబడి యుండుటవలన మిగిలినవానికంటె వానికెక్కువ స్థైర్యముండును. నిజమునకు వ్యావహారికభాషలో నెక్కువమాధుర్యముండుననుటకు సందియము లేదు. కొన్ని మధురపదార్థములనైనను త్యజించి జీవించుట ప్రధానముగదా! భమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారి అద్దెకొంప, కాఫీదేవాలయము మొదలగువ్యాసములు, గుడిపాటి వెంకటచలంగారి అట్లపిండి మొదలగువ్యాసములును లోకప్రసిద్ధములే.

పానుగంటివారిహాస్యమును గొంచె ముదాహరింతును.

నాటకములనుగూర్చి—Cf. Thackeray, Hazlitt, Lamb, Steele, Dequincey, Goldsmith.

ఇంతలోఁ దలపగిలిన ధ్వనియు మొఱ్ఱోయను కేకలును వినఁబడుటచే నేను తహతహపడితిని కాని కొబ్బెరకాయ గొట్టినటకులు దేవిని ప్రార్థించుచున్నారని దెలిసి నిమ్మళపడితిని.

నాటకగానము.

మనమెప్పుడైన వంటయింటిలోనికిఁ బోయి కూరవండమని పాటలు పాడుదుమా.

బీరకాయవే, కూరజేయవే॥ బీర॥
రవపులుసు వేసి॥ బీర॥

అనిసంగీతములో వెల్లడించియుంటిమా? అట్లు చేసియుండినయెడల మన యిరుగుపొరుగువారు మనచేతులుకాళ్లు కట్టి తలలు నున్నగ గొరిగించి నిమ్మకాయపులుసుతో రుద్ది, బెత్తముతో మోది యున్మత్తశాలకుఁ బంపించియుండరా?

తేలుకుట్టినస్త్రీ మొఱ్ఱోయని యేడ్చును గాని ముఖారిరాగమున నేడ్చు

నా? అట్లు చేసినయెడల తేలుమాట యటుంచి దయ్యపుబాధ యని చీపురు కట్టలతో పీపుతట్టుదేర కొట్టియుండరా.

ఈతాండవములేమి, ఈపాటలేమి, ఈయాటలేమి, ఈయడుకులదంపులేమి.

ఇంత అసమగ్రముగను సంగ్రహముగను హాస్యమును గూర్చి వ్రాసినందులకు మన్నింపఁగోరుచున్నాను. ఇంకను నెక్కువగా వ్రాయఁదలఁచినవారీపద్ధతిని వ్రాసిన బాగుండునని నాయభిప్రాయము. ఇంకొకటి రెండుమాటలతో ముగించెదను.

మనదేశమునందు వక్తృత్వమునందుఁ గూడ సుప్రసిద్ధముగ హాస్యమును గుఱిపించువారు కలరు. మద్గురువులగు శ్రీకాశీకృష్ణాచార్యవర్యు లీవిషయమున సురసజ్ఞులు. కీ॥ శే॥ దంగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్యకీర్తి యీవిషయమున జగద్విదితము. ఇంచుమించు వీరితోఁ దుల్యులు శ్రీకట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు. వీరాంగ్లాంధ్రముల రెంటియందును నేఁటికిని హాస్యమును వర్షించుచున్నారు. నెల్లూరులో నొకసారి తిక్కనజయంతికి మాటలాడుచు "మీరలు నెల్లూరునెఱజాణలైన మేము చిత్తూరుచిఱుజాణలము సుమా" అనిరి. నెల్లూరిజిల్లానివాసులు హాస్యమునకు బుట్టినిండ్లు.

ప్రస్తుతకాలమునఁ బత్రికలలో నీశృంగారముతోఁ గూడిన హాస్యము విస్తారముగఁ గలదు. అది కేవలము సామాన్యులమనము లుద్రేకింపఁజేసి డబ్బుసంపాదించుటలో నుపచరించును. భాషయందును భావమునందు నట్టినీచస్థానము నాక్రమించినవానికి నేనిందు దాపీయఁజాలను. ఆపత్రికలపేరుచ్చరించుటయుఁ దగదు. "కుళ్లుకుండలోన గుంకెఁడ త్తరువును గుమ్మరింప నద్ది గుమ్మునునె" అని వసురాయకవిగారు చెప్పినట్లు మంచికవులు గూడ తమ ప్రతిభను నీచశృంగారకథలతో వ్యర్థము చేయుచుండుట విషాదకారణము. అప్పటికప్పు డుపయోగించి కాలక్షేపముల కనుకూలించు చమత్కారసూక్ష్మసంభాషణలును బత్రికలలో విరివిగా నున్నవి. అట్లే తాము రచించినవి కొన్ని గూర్చి శ్రీభమిడిపాటి కామేశ్వరరావుగారు కాలక్షేప మని యొకగ్రంథమునఁ బ్రకటించిరి,

మొత్తముమీఁద నిప్పటికాలమున, ఆంధ్రభాషలో హాస్యవాఙ్మయము మిగిలినవానితోపాటు వృద్ధినందుచున్నది. అందేది శాశ్వతమో యేది నిలువనిదో నిర్ణయింపఁ గాలమే సమర్థము. ఆనందప్రతిపాదక మగుహాస్యము లోకమును రసపూర్ణమును జేయునుగాక.

శ్రీగురవేనమః.

సింహాసనద్వాత్రింశిక పీఠిక.

సింహాసనద్వాత్రింశిక యనునీకావ్యము ద్వాత్రింశత్సాలభంజికలు భోజరాజునకుం జెప్పిన విక్రమార్కునికథలు. అయ్యవిముప్పదిరెండు. ఆకథలసముచ్చయమే యీకావ్యము. దీనికిమూలము కథాసరిత్సాగరము* ఆసాగరమునుండి యీరత్నమునెత్తి చక్కగా సానఁబట్టి యాంధ్రసరస్వతిని బూజనొనరించిన మహాకవి కొఱవి గోపరాజు. ఇట్టిమహారత్న మింతకాలముదాఁకను మఱుఁగుపడి యుండుట యత్యద్భుత మనకతీఱదు. కవికాలమునుబట్టి చూడఁ బురాణయుగమునకుఁ గడపటను బుట్టిన మొదటిప్రబంధ మయ్యును దీనినిఁ దరువాతఁ బ్రబంధకవు లెవ్వరును స్మరియింపకుండుట యేకారణముననో యూహింపఁజాలకున్నారము. ఇట్టికావ్యరత్నమును దిరుగ సముద్ధరించిన శ్రీయాంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారికి నాంధ్రదేశ మెంతయుఁ గృతజ్ఞమై యుండకతప్పదు. చిన్నచిన్నమాటలతోఁ దేనెలు గురియునట్లు, లోకాకారముగా నుండి విపుల మయ్యు విసువు పుట్టనట్లు తత్తదుచితస్థలములందే వర్ణనలతో నిండి పాండితీశక్తి యటుండఁ గవితాశక్తికే ప్రాధాన్య మీయఁబడిన యిట్టికావ్యము లాంధ్రమునం దరుదు. ఇట్టికథాసముచ్చయరూపము లగు కావ్యములు బేతాళపంచవింశతి, హంసవింశతి, శుకసప్తతి మున్నగునవి యున్నను నిట్లు సర్వావయవపరిపోషణము గాంచిన వన వేవి లేవు. కడపటి దగు శుకసప్తతి జీవకళ గలకావ్యములలో మిన్నయే కాని కథావస్తువు ననుసరించి విలువ తగ్గక మానదు. హంసవింశతి యొకనిఘంటు వనినను దప్పు కానేరదు. బేతాళపంచవింశతికవిత యించుమించుగా నంతయు సంస్కారాపేక్ష గలది యనవచ్చును. ఇట్టికావ్యముల దృష్టినే కాక కేవలకల్పనాకథలు, నాద్యసత్కథలు, సత్కవికల్పనా విభూషావహపూర్వవృత్తములు ననుమూఁడువిధము లగు కావ్యములదృష్టి యందును నీకావ్య ముత్తమము కాకపోదు.

ఇయ్యది స్వతంత్రకావ్యము కా దనియు, నాంధ్రీకరణమే యనియు, నాంధ్రీకరణమే మహాకష్ట మనియు నీకవియే యవతారికయందు సుకుమారమగుఫణితిని వివరించి తనభావనాశక్తిని వెల్లడించినాఁడు.

---

* అచ్చుపడిన సంస్కృతమూల మొక్కటి విక్రమార్కచరిత్రము (గద్యపద్యాత్మకము) కలదుగాని యందుఁగల కథలవరుస యిందుఁ గానరాదు. విషయములును భేదముగానున్నవి.

ఉ. ఈసరసోక్తికావ్య మొకఁ డిమ్ముల సంస్కృతభాష నచ్చుగాఁ
జేసిన నట్ల వీఁడు మఱిచేయుట యేటిది యందుఁ జెప్పఁగాఁ
జేసి యనాదరం బురక చేయకుఁడీ విలుకాఁడు తూఁటుగా
నేసిన నందె పాఱి మఱి యేసినవా నిద సూటి గావునన్. ౧-౩౫

ఈపద్య మెంతె యు స్వానుభవమునఁ జెప్పిన దనుటకు సందియము లేదు. కాని యారీతి 'మక్కికి మక్కి'గాఁ జెప్పినవాఁడు కాకున్నను నాంధ్రీకరణమునఁ గల ప్రయాసము వెల్లడించెను. ఇఁక నెట్టిభాష నుపయోగింపఁబూనె ననువిషయమున-

చ. తెనుఁగునఁ దేటగాఁ గథలు దెల్పినఁ గావ్యము పొందు లేదు మె
త్తన పస చాల దండ్రు విశదంబుగ సంస్కృతశబ్ద మూఁదఁ జె
ప్పిన నవి దర్బమం డ్రనుచుఁ బెట్టరు వీనులఁ గావునన్ రుచుల్
దనరఁ దెనుంగు దేశియును దద్భవముం గలయంగఁ జెప్పెదన్. ౧-౩౭

అని చెప్పి యనువగుతావులం దెల్ల లలితము లగుజాతీయములతో నింపి నాఁడు. ఈతనికవితను గూర్చి యేదియు విశేషించి వ్రాయం బనిలేకుండ నవతారికయందుఁ దానే యద్దమువలె నిలిపి యున్నాఁడు.

కావ్యమునకుఁ బదునెనిమిదివర్ణనము లుండవలె ననునియమము పాటింపఁ దలఁచియు వాని నుచితస్థలములయందుఁ జూపెద నని చెప్పి యుండుటయే కాక యాయాయి ప్రసంగములం దాయావిద్యల సంపూర్ణస్వభావమును బ్రదర్శింపని నాఁడు సర్వజ్ఞతకు భంగ మనియు దానికేని యుచితజ్ఞత ముఖ్య మనియు

'క. ఎప్పటి కే యది ప్రస్తుత, మప్పటి కా విద్యమహిమ మచ్చుపడంగాఁ
జెప్పక సర్వజ్ఞత్వము, చొప్పడునే కావ్య మంతసులభమె ధాత్రిన్. ౧-౨౧.

అని చెప్పుటమాత్రమే కాక యట్లే చూపియున్నాఁడు.

ప్రథమాశ్వాసమునఁ బద్మిన్యాదిస్త్రీలక్షణములు, ద్వితీయాశ్వాసమునఁ జతుర్విధప్రాకృతములతోను జిత్రరీతులతోను గవితాకౌశలమును, తృతీయాశ్వాసమునఁ బౌరోహిత్యదారిద్ర్యాదిదూషణములను, నాల్గవయాశ్వాసమున నాంధ్రచ్ఛందశ్శాస్త్రమున విశేషించియున్న యతులవిచారమును, పంచమాశ్వాసమున జీమూతవాహనచరిత్రమును, మఱొకతావున మల్లవిద్యయు, మఱొకసందర్భమునఁ జోరవిద్య యు, నింకొక ప్రసంగమున నలువదినాలుగువిద్యల నామములును, స్వప్నములు, శకునములు మున్నగువానిని విశేషముగానో సామాన్యముగానో ప్రదర్శించెనే కాని విడిచిపెట్టిన యంశ మొక్కటియుఁ గానరాదు. ఈకావ్యమున

వచ్చుటచ్చుట సందర్భములననుసరించి సార్వకాలికములును సార్వజనీనములు నగు నట్లు చెప్పఁబడి చెదరి యున్ననీతిపద్యము లన్నియు నేర్చి కూర్చినయెడ నొక చిన్న నీతిశాస్త్ర మగును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే మానవలసివచ్చినది. కాని యెత్తిచూపవల సిన వెన్నో విచిత్రకల్పనము లిందుఁ గలవు వివాదగ్రస్తమై యున్న యొంటిమిట్ట వారంగలువాదము నీకవి మున్నే తీర్చియున్నాఁడు. ధర్మపురి, భువనగిరి, శ్రీశైల ము మున్నగు వానిం జెల్పుచు-

త్రిలోకమాత మహాపాతక సంఘాతవిఘాతానుయాతఁగనిమెన్ గంగన్.

క. అనదికిమ్రొక్కి ముఖ్య,స్నానం బొనరింప డిగ్గి చని యుదకం బా
లోనం దెకతెక నుసుకం, గా నద్భుతమైన మడుఁగుఁ గని వెరఁగందెన్.

అని గంగయే గోదావరి యని తెల్పుట కుష్ణగుండమును వర్ణించినాఁడు.

ఉ. ఆకడ నీతిశాస్త్రవిదుఁ డైగురు పీఠ్ఠాని యేఁగె వేడ్కతోఁ
గాకితమూలశక్తి గనిగా నొనరించిన పైఁడిచట్టునా
నేకశిలాభిధానమున నెన్నిక కెక్కి ధరిత్రిలోన నే
పోకలఁబోని యట్టి సిరిపుట్టినయింటికి నోరుగంటికిన్. ౮ ఆ. ౧౧౭

అని యేకశిలానగర మోరుగల్లే గాని యొంటిమిట్ట కానట్లు తెలియఁజేసినాఁడు.

ప్రత్యేకత:— ప్రతికవికిని గల్పనాపాటవముననో, యలంకారముననో, వ్యాక రణముననో, ఛాదస్సునో, భాషయందో కొంత ప్రత్యేకత యుండక మానదు. కల్పనాంశులమాట యటుండ భాషయం దీతఁడు చూపినప్రత్యేకత యనుపమాన ము. తరువాతికవులయందుఁ గాని పూర్వులయందుఁ గాని లేని యెన్నియో నూ త్నశబ్దముల నీకవివాడియున్నాఁడు. బొనగిలు=బలాత్కృతమగు; కాసించు=కాసె వోయు; ముక్తాశేషలు=ముత్యాలసేసలు, వెచ=మడుఁగు; పాఁగు=(తమిళపద ము) రహస్యము, వృత్తాంతము; భజనకెక్కు=స్తుతికెక్కు; పరిణయించి=పెండ్లాడి; నెలగ=ధనము; వెట్టము=విరోధి; వితండము=విరోధము; పరిమాళించుట; (పరి భూళించుట అని బ్రాఁతుపాఠము)=మల్లవిద్యాక్రియావిశేషము; వయ్యంది=కొలి మి; ఇట్టియపూర్వపదప్రయోగమున నీకవియొక్క ప్రత్యేకత స్పష్టపడుచున్నది.

వ్యాకరణము:—వ్యాకరణము విషయమయి యారయఁ గ్వార్థకమునకు వికల్పసంధియును, నావుడు, మున్నగు నానంతర్యార్థకములసంధియు, నచ్చుటచ్చు టఁ గలవు. క్త్వార్థకేకారసంధివిషయమున నీతనితోపాటు పెక్కండ్రు కవులుగలరు. కాని యానంతర్యార్థక మగు-ఛుక్ (౬. ౬౩; ౮. ౧౧౭)తోఁ (బ్రాచీనకవితయం

దు 'దు' వర్ణకము భావార్థకము. సముచ్చయసహిత మయి యానంతర్యార్థము నిచ్చును. అనుటయున్ వంటిది). పరపదాద్యచ్చునకు సంధిచేసిన కవులు కానరారు. ఈవిషయమున నీతఁడు యథేచ్ఛముగా వర్తించెను. ఇట్టి నెఱసులు వెదకుట రసాస్వాదనమున కడ్డమే కాని వాస్తవము తెల్పవలసివచ్చినప్పుడు మఱుఁగుపెట్టుట ధర్మము కాదు. ఇట్టిస్వల్పప్రమాదము లున్నమాత్రమున నీతని కవితకు నాలేశములు కళంకదాయులు కానేరవు.

ఇఁక నీకవి సంస్కృతశబ్దములయెడ జాగరూకతతో మెలంగినవాఁడే కాని ప్రమత్తుఁడు కాఁడు. ఎచ్చటనేని యొకటిరెం డున్నను బ్రమాద మనుకొన నగునే కాని మఱొండు కానేరదు. "ఏకోనవింశతిమ" ౮-౨. "షడ్వింశతితమ" ౧౦-౩౧. ఇట్టి వొకటిరెండున్నను నవి పొరపాటులు కాని యజ్ఞానమునఁ బ్రయోగించిన వనుట యన్యాయము. సంస్కృతపాండితీస్ఫోరకము లగుప్రయోగము లనేకము లిందుఁ గలవు. కాని గ్రంథవిస్తరభీతి నుదాహరింపఁబడలేదు.

కవి, కాలనిర్ణయము:—గోపరా జను నీతఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁ డని యును, ఇంటిపేరు కోవెలవా రనియును బదునేడవశతాబ్దములోనివాఁ డనియుఁ గవులచరిత్రమున నున్నది. ఈతని కేడవపురుషుఁడు వెన్నయామాత్యుఁడు. పెన్న యామాత్యుఁ డనియు నందుఁ గలదు, కాని, పెన్నయామాత్యుఁ డనుట ప్రమాదము. వెలనాటిచోడుల దాక్షారామశాసనములందును వెన్నయామాత్యుఁ డనియే యున్నది. ఇఁకఁ గోవెలవా రనుటయు నట్టిదే. ఈకవి తాతతండ్రులనాఁడు పల్లెకొండను బరిపాలించుచున్న 'రాణామల్లనృపాలుని' 'రాణన్' అని పదచ్ఛేదముచేసి యెవరో మల్లనృపాలుఁ డని స్థూలముగాఁ గవులచరిత్రము వ్రాసినది.

'కొఱవియన్నామాత్యకుంజరుండు'

కొఱవియన్నయయెపుడున్!'

మున్నగు ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రమునందలి ప్రయోగములవలనను, చెన్నపురిప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమునందలి తాళపత్రప్రతియందలి యాశ్వాసాంతగద్యమువలనను, 'కొఱవి'వారే కాని కోవెలవారు కారని తెలియుచున్నది. (శబ్దరత్నాకరకారుఁడు కొండమీఁదివా రనియెను) ఏదియేని లేఖకప్రమాదమున, కోవెలవా రని యున్న తాళపత్రప్రతి యాధారమునఁ గవులచరిత్రమున నచ్చొక్కి యుండును. ఈగోపరాజున కేడవపురుషుఁ డగు వెన్నామాత్యుఁడు వెలనాటిపృథ్వీశ్వరుని రాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, నవక్రవిక్రమశాలి యనియు ననదవోలు

(చందవోలు) నెలవుగాఁ గలవాఁడనియుఁ బ్రథమాశ్వాసమున ౪౧ వ పద్యము న వర్ణింపఁబడినది. "కలుషమండలిక"... ...ఇత్యాది.

ఇందలి బిరుదములు వెలనాటిపృథివీశ్వరునివి కావు. వెలనాటిపృథివీశ్వరరాజ్యభారధుర్యుఁ డనునది యు నాబిరుదావళిలో నొకటి యని యాశ్వాసాంత గద్యమునందలి 'వెలనాటిపృథివీశ్వరరాజ్యసముద్ధరణ' అనునదిచెప్పుచున్నది. కావున నీవెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని కాలమునుబట్టి వెన్నయకాలము నిర్ణయింపవగును.

శైవమతాచార్యుఁ డగుపండితారాధ్యుని కాలనిర్ణయమునకై శివతత్త్వసారపీఠికయందుఁ గొమర్రాజు వేంకటలక్ష్మణరావుగారు పై వెలనాటిపృథివీశ్వరునికాలము నిట్లు నిర్ణయించినారు. పండితుఁడు, చందవోలు వెళ్ళునప్పటికి వెలనాటిచోడుఁడు పాలించుచున్నాఁ డనియును, నాతనికి మనుమఁడు పృథివీశ్వరుఁ డనియుఁ,జోడునికాలము క్రీ. శ. ౧౧౧౦సం. మొదలు ౧౧౮౦సం. వఱకు ననియు వివరించిరి. 'పృథ్వీశ్వరుఁడు ౧౧౮౧ వఱకే రాజ్యమునకు వచ్చినట్లు తోఁచుచున్నది' అని మఱొకవాక్యము. ౧౧౮౧ నాఁటికే యని యుద్ధము కావలయును. వెన్నామాత్యుఁడు పృథ్వీశ్వరునితండ్రి యగుగొంకరాజునాఁడే మంత్రి యయ్యెను. గొంకరాజు బహుస్వల్పకాలముననే మరణింప బాలుఁ డగుపృథ్వీశ్వరునిఁ బెంచి పెద్దవానిని జేసి రాజ్య మభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి యుండవలెను. అప్పుడే పృథ్వీశ్వరరాజ్యసముద్ధరణబిరుదము సార్థకము కాఁగలదు.

వెన్నామాత్యుఁడు గొంకనృపాలునిమంత్రిగా నున్న ట్లీక్రింది చోడరాజుల దాక్షారామశాసనమువలనఁ దెలియఁగును.

Vol. IV No. 1204 -"(స్వస్తి)శ్రీ వెలనాంటిచోడంద్రిపతే స్సూనుర్మహీమండనః శ్రీమా(న్గొం) కమహీపతి..." No. 1205... స్మంత్రిశిఖామణిర్భూధనిధి శ్రీ వెన్న(నామాసు)ధీః"...అని యుండుటవలన నాగొంకనృపాలుని కాలముననే మంత్రిత్వము వహియించి, యాతనిపిమ్మటఁ బృథ్వీశ్వరుని రాజ్యమును సంరక్షించియుండును. గొంకనృపాలునినాఁటికి వెన్నయ్యయును యువకుండై యుండును. పృథ్వీశ్వరునికాలమునందును జాలభాగ ముండి యుండును. కాన ౧౨౪౦ దాఁక వెన్నామాత్యునికాలము; అధమపక్షము ౧౨౨౦ దాఁక నేనియు నై యుండును. ఈవెన్నయ్యకుఁ బౌత్రుఁడు, అమరేశ్వరుఁ డని యే గాని పుత్రుఁ డెవ్వఁడో యీగ్రంథమునఁ గవి చెప్పలేదు. ఆతఁడు లేఁబ్రాయమున మరణించెనో లేక యప్రసిద్ధుఁడై యుండెనో కారణ మూహింపఁజాలము. మనుమఁ డగునమ

రేశ్వరునకు, అన్నయ, సింగయ యనునిద్దఱు కుమారులు. ఇందలియన్నయ ము ప్పదియిద్దఱమంత్రులచారిత్రమున వర్ణింపఁబడియున్నాఁడు.

సీ. ఘనదానకర్ణుఁడై గండపెండెము దాల్చెఁ గొలఁకుయన్నామాత్యకుంజరుండు

క. హరి సిరిని వలచు సిరియును, నరుసుగ హరిఁగోరుఁగొలఁకుయన్నయమెప్పుడున్
వరకీర్తిసతినివలచును, వరుసగ వరకీర్తి యతని వలచు సతతమున్.

మున్నగుపద్యములం బట్టి యీయన్నయమంత్రి మహాదాతయైన ట్లున్నది. అట్లున్నను గవి తననాఁటికి దూర మగుట యుఁ దాను, అన్నయ్యతమ్ముఁ డగుసింగ యశాఖలోనివాఁ డగుటయుఁ గాఁబోలు నాతనిని గూర్చి, యీకావ్యమున విశే షముగాఁబ్రశంసింపలేదు. కాని యాతనిపుత్త్రుఁ డగు పెద్దిరాజునుగూర్చి పల్లకొండ జనపాలుఁ డగుమల్లనదేవరాజుచేఁ గుంచెలు, నందలములు, నెల్లియుఁ గైకొన్నవాఁ డని ప్రశంసించెను. గోపరాజున కితఁడు పెద్దముత్తాత.

ఇతఁ డనముత్తాత యగుసింగయను గూర్చి విశేషించి చెప్పలేదు. ఈసిం గనకు అబ్బయ, గోపయ, సత్తెనారన, యనుముగ్గురు కొడుకులు గల రనియుఁ, దనతాత యగుగోపరాజునకు నన్న యగు అబ్బయకొమాళ్లు రామరాజు, కేసన, బాచిరాజు- అనువారలు ముగ్గురును- అనపోతకుమారసింగయకు మంత్రులుగా నుండిరనియుఁ జెప్పెను. (చూ. ౧-౪౭) వెన్నామాత్యునికి నాలవతరములోని వా రగుటచే వీరు ముగ్గురును నించుమించుగా ౧౪౦౦ దాఁక నుండి యుందురు.

వెన్నయ... ... ...౧౨౨౦ దాఁకను
ఆపై ౨౦ ఏండ్లే యతనిపుత్త్రునికాలము చూచుకొన్నను ౧౨౪౦ దాఁకను,
తరువాతఁ బౌత్త్రుఁ డగు నమరేశ్వరునికాలము- ౧౨౭౦ దాకను,
నాల్గవతరములోని యన్నయసింగయలకాలము- ౧౩౨౦ దాఁకను,
అయిదవ తరమగు పెద్దిరాజు, అబ్బయ, గోపనార్యుఁడు, సత్యనారనయు- ౧౩౬౦ దాఁకను,

ఉండియుందురు. ఇందలిపెద్దిరాజు కొడుకు లగు రామరాజు, కేసన, బాచిరాజులు ౧౩౬౦ మొదలు ౧౪౦౦ దాఁక నుండు రనుటకు సందియము లేదుగదా! ఏక శిలానగరాధిపతి యగు రేచర్ల సింగమ నాయనిపుత్త్రుఁడు 'అనపోతనాయఁ డనియు, నతనిపుత్త్రుఁడు రెండవసింగమనాయఁడు (౧౩౭౧—౧౪౦౦) దాఁక నున్నాఁడ నియునాంధ్రవాఙ్మయసంగ్రహకారునిసిద్ధాంతము! ఈయనపోతసింగయకే రామరా జాదులుమంత్రులైయుండు రని సమకాలికత్వమును బట్టి నిశ్చయించుటసుసాధము.

ఆరామరాజావలకు సమానతరములోనివాఁ డగు కసువరాజును నించుమించుగా ౧౪౨౦ సంవత్సరముల ప్రాంతములోనివాఁడు కావలసివచ్చును. (ఈకసువరాజు మనకవికిఁదండ్రియనియు 'రాణామల్లనరేంద్రునకుఁబరమగురులై శైవాచారప్రథమసింహాసనాసీను లైనబ్రహ్మాదేవయొడయల కూఁతుఁ గామాంబికయనుకామినీరత్నంబుఁ బరిగ్రహించి వేముగల్లునివాసివై యుండె ననియు నిందుఁజెప్పఁబడియె.)

కావున నీకవి ౧౪౫౦ దాఁటియే జీవించియున్నాఁ డనవచ్చును. ఏమనఁ బూర్వకవిస్తుతియందు, 'అనఘు హుళక్కిభాస్కరు మహామతిఁ బిల్లలమఱ్ఱి వీరరాజును......అనుటవలనఁ బిల్లలమఱ్ఱి వీరభద్రునికిఁ దరువాతివాఁ డని యనుమానము కల్గవచ్చును. కాని సమకాలికుఁ డనినను సరిపడును. క్రీ. శ. ౧౨౪౦ లోని వెన్నామాత్యుని కేడవతరమువాఁ డగునీగోపరాజు ౧౪౮౦ ప్రాంతముదాఁక నుండవచ్చును గదా! ఒకతరమున హెచ్చినను, నొకతరమునఁ దగ్గినను దరమునకు ౪౦ సంవత్సరముల చొప్పునఁ గదా చరిత్రకారులు కాలనిర్ణయముచేయుచున్నారు. కావునఁ బిల్లలమఱ్ఱి వీరనకు సమకాలికుఁడు కావుట నిశ్చయ మనవచ్చును. ఇఁకఁ, గవులచరిత్రములోని పదియేడవశతాబ్ద మనుసిద్ధాంతము స్థూలదృష్టితోఁ జేసినదేమో యనిపించుచున్నది. రాణామల్లననుగూర్చియును, వెన్నామాత్యుని గూర్చియు, వ్రాసినట్లే యీకాలనిర్ణయమును, నట్లే యందుఁ జేయఁబడినది.

ఈతఁడు ప్రసంగవశమున నాల్గవయాశ్వాసములోఁ జెప్పిన ఛందస్సందర్భమునఁ బసుమూఁడువట్లు తెల్పినాఁడు. భీమనకాలమునాఁటికిఁ బదియే కలవు; అనంతునినాఁటి కిరువదియైనవి. ఈతఁడు భీమనపద్యభాగములనే వాఁడినాఁడు. ఇదియు నాలోచింపవలసినదే.

నవమాశ్వాసమున ౬౯ వ పుటలో ౧౦౭ వ పద్యముతరువాత రెండు పద్యము లర్థముకానివి కలవు. ఈరెండుపద్యములకు రెండువిధము లగుపాఠములు దొరకినవి. వాని నీక్రిందవ్రాయుచున్నాఁడను. ఎచ్చట నైన సరియైన పాఠముదొరకినయెడఁ బ్రచురించి యాకొఱంత దీర్తురుగాక యని విద్వల్లోకమును గోరుచున్నాఁడను.

ఆ. తొలుపుతిరములు మెరుపులు వంకమోళ్లు, తిలలు జివ్వడీలు తీపివేళ్లు
లెక్కములుచమనుచు లిక్కొట్టిపుకుకుచు, గొందినిడక తెంపు లెందుఁగలవు.

క. పుడుగులలోఁ జట్టముగా, నడవలు గ్రామములు తవులు నాదంబులు నం
గడపుగ నెరయఁగఁ బాలే, ర్పడ...అయ్యె లిట్టి వడనివి నిలిపెఁ.

అనికొన్నిప్రతులు. వీనికేపాఠాంతరము లిట్లు గలవు.

ఆ. తెలుపు విరము మేరుపులు వంకమోరలు, తిలలు జప్పటీలు తీపివేళ్లు
లెక్క మలుచమునుచు దిక్కొటి యుడుగుచు, గొంది నిడక కెంపు లెండుగన్మె.

క. పుడువులలోఁ జట్టముగా, నడఃవలుగామములు నాతంబులు నం
గడవు నెఱుంగం బా లే,ర్పడ సిద్ధి గలవయ్యె వృద్ధి పాడనివిప్పే.

వేఱొకవ్రాఁతప్రతిలో—

గీ. తొలుపుతిరములువంక మోరలుపరపులు, తెల్లలును చప్పటాలును తీవెవేళ్లు
లెక్కమలుచమ్మనుచునుదాపెక్కు పుణుగు, గొండువిఋవక వేగెంపులెండుగొమ్మ.

క. పుడుగులలో బుట్టముగా, నడవలు గామములు దవులు నాంతంబులునం
గడము నెరయంగ బాకీ, ర్పడ సిద్ధికయయ్యె విద్య వడసిఖినిలిపెఁ.

ఈపద్యము లెవ్వరును నేనిఘంటువునను వాడియు నుండలేదు.

కృతిసమర్పణము:—ఈకవిశిఖామణి తనకావ్యమునకు శివకేశవుల నుభయులను గృతిపతులనొనర్చినాఁడు. తిక్కనసోమయాజి నాచనసోమనలవలెహరిహరులనుభయులనుసమానభక్తితో సేవించినయద్వైతి. అందునను 'తథాపిభక్తి స్తరుణేందుశేఖరే' అనినట్లు తొలుత శివస్తుతితో నారంభించినాఁడు. మఱియునాశ్వాసాంతపద్యములందొకపద్యము హరసంబోధనములతోను, నొకటి హరిసంబోధనములతోను, వేఱొకటి హరిహరసంబోధనములతోను ముగించుచువచ్చెను.

భోజుఁడు సింహాసన మెక్కుటకై ముప్పదిరెండుమాఱులు వచ్చునప్పుడును హరినో హరునో ధ్యానించుచు వచ్చినట్లు ప్రతికథమొదటను ద్వితీయాంతములతో లలితమగునచ్చతెలుఁగుపదములతో నొక్కొక్క పద్యము నెలకొల్పెను.

హరిహరులను సమానముగా ధ్యానించుట తిక్కన కవీంద్రునిమార్గమే యయ్యును, భిన్నభిన్నముగా వర్ణించి హరిహరుల సేవ మొనర్చి ముగించుచు వచ్చురీతి నాచనసోమనార్యుని యుత్తరహరివంశద్వితీయాశ్వాసమునందలి హరిహరస్తవమును స్మరణమునకుఁ దెకమానదు. కథలయందు సందర్భానుసారముగా అంబికను, సూర్యునిగూడ సరసముగా స్తుతించియున్నాఁడు. కేవలము భక్తితత్పరుఁడై శివకేశవాత్మక మగుభగవంతునే కృతిపతి నొనర్చి యీకవి తాను ధన్యుడగుటయే కాక లోకమునుగూడ ధన్య మొనర్చిన మహానుభావుఁడు. మఱియు

నాశివకేశవుల వర్ణించునట్ల మృదువైన వ్యంగ్యముతో భావనాపటిష్ఠత వెల్లడించె
ను. అదియే కదా కావ్యమునకు జీవము ! చూడుఁడు.

చ. పులుఁగులపెద్దవారువము పోఁటిబిడ్డఁడు తాఁగరాతు పా
ములగమికాఁడు సెజ్జ నలుమోముల వాఁ డిలుదీర్పుపట్టి వే
ల్పులు బలుబంటు లాకమలపొల్తుక తెల్లనితల్లి పెద్దకో
డ లనుచు నెల్లవారుఁ బొగడఁ దగునల్లనివేల్పుఁ గొల్చెదన్. ౧. ౨.

క. వెలిపట్టును బలితోలును, మలయజమును బూదిపూఁతె మణులున్ ఫణులున్
దిలకము నెఱిగన్నుంగలి, వెలఁదియు మగవాఁడు నైనవేల్పుం దలఁతున్.
౭. ౧౧౫.

ఇఁక విక్రమార్కచరిత్రమును రచించినజక్కనకవి యీతనిని గాని యీగో
పరాజు జక్కనను గాని స్మరియింపకపోవుటవలన నొకరిగ్రంథము లొకరెఱుఁగ
రని యనుకొనవలసి యున్నది. జక్కన ౧౪౧౦—౨౦ సం. లలో విక్రమార్కచరి
త్రము రచియించినాఁ డని కవులచరిత్రము తెల్పుచున్నది. జక్కన యీకవికంటెఁ
గొలఁదిపాటి ముందుకాలమువాఁడే కావలెను. అతనికంటె మిన్నగాఁ జెప్పఁ ద
లంచినట్లు ను నిందుఁ గానరాదు. కవిత్వతారతమ్యములు చూచిన యెడల నీకవి
జక్కనకుఁ గొంచెపాటి వెనుకవాఁడే యగును. ఆతనివలె నిమిడికగఁ జెప్పఁగలకవి
యగును. ఆకవిత్వమునుం దీకావ్యము కొంచెము వన్నె తగ్గి యిమిడిక లేనట్లుం
డకమానదు. అంతమాత్రమున నియ్యది గౌరవపాత్రము కాకపోవదు—మలిచిన
రత్నములహార మొకటి, విరిసినమల్లెపూవులసండ యొకటి. దాని తేజస్సు, దీనిపరి
మళమును మనోహరములే ! సహజమైన శైలితో లలితము లగు జాతీయముల
తో మనోహరము లగువర్ణనలతో నీకావ్యము ప్రాచీనకావ్యములలోఁ బ్రశస్తి
గాంచి మించినదే. జక్కనగోపరాజుల కవితాశైలుల భేదము వివరింపఁ బూనిన
చో గ్రంథవిస్తర మగు నని విరమించుచున్నాను. అయ్యది ప్రత్యేక మొకవ్యాస
ముగా వ్రాసి ముందుప్రకటింతును.

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

విజ్ఞాపనము.

పాఠకమహాశయులయాదరమున భాషాభిమానులకృపవలన సింహాసనద్వాత్రింశిక ప్రథమభాగము (మొదటియైదాశ్వాసములు) పూర్తియైనది. ఇప్పటికిఁ బండ్రెండాశ్వాసములును సమగ్రముగాఁ బ్రకటింపఁగలిగితిమి. అనేక ప్రతు లుపలబ్ధములైనను దప్పు లన్నిటిలోను సాధారణ్యమును వహించినవి. సందేహము లన్నిటిలో సందేహములే యైనవి. అక్షరకపాఠభేదములు మెండుగాఁ గలవు. అన్నిటిని జూచి యవసరమైన పాఠములను, భేదములను మూలమునను బుటల క్రిందునను జేర్చినారము. సందర్భశూన్యమైనవానిని బొత్తిగా విడిచిపెట్టితిమి. కొన్ని చెప్పవలసినముఖ్యవిషయములు రెండవభాగము మొదటఁ జెప్పియున్నాము. కావున విశేషించి యిచటమరలఁ జెప్ప లేదు.

ఈగ్రంథమును మేము ప్రచురించుటలో సాయుపడిన పలువురుపండితులకును దమవ్రాఁతప్రతి నెరవిచ్చిన మ. రా. శ్రీ హోతాప్రగడ బ్రహ్మానందరావుపంతులు గారికిని సమగ్రగ్రంథమునకు యథామతిం బీఠికరచియించి యొసంగిన బ్ర. వేంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికిని మే మెంతయుం గృతజ్ఞులమై వందనశతంబు లర్పించుచున్నారము.

ఇట్లు,

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యదర్శులు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రచురణము-సంఖ్య-3౮.

శ్రీరస్తు.

సింహాసనద్వాత్రింశిక.

ప్రథమభాగము.

కొఱవి గోపరాజకవికృతము.

కాకినాడ:

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచే ప్రకటింపఁబడినది.

1936.

వెల రు 0-12-0.

కాకినాడముద్రాక్షరశాల, కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్తు
కాకినాడ
TELUGU ACADEMY, COCANADA

ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు—ప్రతిష్ఠాపకులు.

శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావుబహద్దరువారు, పిఠాపురము మహారాజావారు. పరిషద్యావజ్జీవాధ్యక్షులు.

కీ. శే. శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజావారు.

ఉద్ధారకులు.

శ్రీరాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు- ఉయ్యూరు జమీందారువారు.

కీ. శే. శ్రీబొబ్బిలి మహారాజావారు.

ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్కార్యనిర్వాహకవర్గము.

కార్యనిర్వాహకసభాధ్యక్షులు.

జయంతి రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ., బి. ఎల్.

కార్యదర్శులు.

కాంచి రాఘవాచార్యులుగారు ఎం. ఏ., బి. ఎల్.

వింజమూరి వెంకన్నపంతులుగారు ఎం. ఏ.

కార్యనిర్వాహకసభాసభ్యులు.

దివాన్ బహదర్ కొమ్మిరెడ్డి సూర్యనారాయణమూర్తి నాయఁడుగారు, (కోశాధ్యక్షులు.)

పెద్దాడ రామస్వామిగారు, ఎం. ఏ.

చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు.

కాశీభట్ట సుబ్బయ్యశాస్త్రిగారు.

శ్రీమాన్ గొడవర్తి జగన్నాథస్వామిగారు, ఎం. ఏ., ఎల్. టి.

దర్భా వేంకటశివరామరాజుగారు, బి. ఏ., బి. యల్.

అక్కి- వేంకట్రామయ్యగారు.

కేశవరపు రామరాజుగారు.

కోశా వేంకటసుబ్బారావునాయఁడుగారు.

ఓలేటి వేంకటరామశాస్త్రిగారు, శతావధాని.

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు పంతులుగారు.

పిల్లారిసెట్టి రంగబ్రహ్మరావునాయఁడుగారు.

కాకినాడ-ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తులో వెలకుదొరకు గ్రంథములు.

1	విప్రనారాయణచరిత్రము-చదలువాడ మల్లయ్యకవి	రు	0	8
2	జైమినిభారతము-వచనము-సముఖము వేంకటకృష్ణప్పనాయకుడు	...	0	12
3	కవిజనాశ్రయము-వేములవాడ భీమకవి	...	0	10
4	సంపూర్ణరామాయణము-ఋగ్వేదికవి వేంకటాచలపతికవి	...	1	0
5	నీతిసీసపద్యశతకము-తాళ్ళపాక పెదతిరుమలాచార్యుడు	...	0	2
6	యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శిలాశాసనము-జ. రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ. బి. ఎల్.	...	0	8
7	జ్యోతిశ్శాస్త్రసారము- కపిస్థళం కృష్ణమాచార్యులుగారు	...	0	8
8	జ్ఞానప్రసూనాంబికాశతకము-శిష్టు సర్వశాస్త్రికవి	...	0	2
9	సర్వేశ్వరశతకము-యథావాక్కుల అన్నమయ్యగారు	...	0	3
10	కావ్యాలంకారచూడామణి-విన్నకోట పెద్దయకవి	...	0	2
11	అకారాద్యముద్రితగ్రంథసూచిక	...	0	8
12	ప్రాకృతభాషోత్పత్తి-శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు	...	0	12
13	శివతత్త్వసారము-మల్లికార్జునపండితారాధ్యులు	...	0	12
14	చంద్రభానుచరిత్రము-తరిగొప్పుల మల్లన్నకవి	...	1	0
15	శివరాత్రిమాహాత్మ్యము-శ్రీనాథమహాకవి	...	0	12
16	ఆర్యభాషావిభాగము-శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు	...	0	8
17	హ్రిస్వరంగములు-కొత్తపల్లి సూర్యారావుగారు	...	0	8
18	నారసింహపురాణము-ఉత్తరభాగము-హరిభట్టు	...	1	0
19	మన్నారుదాసవిలాసనాటకము-రంగాజమ్మ	...	0	8
20-21	కాళిందీకన్యాపరిణయము (రెండుభాగములు) అహోబలపతి	...	1	4
22	రెడ్లనాటి రెండుశాసనములు	...	0	4
23	ఆంధ్రధాతుమాల-చిన్నయసూరి	...	0	12
24	శాసనపద్యమంజరి	...	0	12
25	శతకసముచ్చయము (ప్రథమభాగము)	...	0	12
26	పరిషత్పుస్తకభాండాగారము. (ద్వితీయభాగము)	...	0	8
27	సూత్రాంధ్రవ్యాకరణములు-చిన్నయసూరి	...	0	8
28	రసాభరణము-అనంతకవి.	...	0	8
29	ఆంధ్రశబ్దచింతామణి-బాలసరస్వతికృతాంధ్రటీకోపేతము	...	0	8
30	షోడశకుమారచరిత్రము-వెన్నెలకంటి అన్నయ్య	...	0	8
31	హంససందేశము-కల్లూరి వేంకటరామశాస్త్రిగారు	...	0	2
32	శతకసముచ్చయము (ద్వితీయభాగము)	...	0	10
33	రాయవాచకము-విశ్వనాథరాయని స్థానాపతి	...	0	8
34	సింహాసనద్వాత్రింశిక-ద్వితీయభాగము-కొఱవి గోపరాజకవి	...	0	12
35	నిఘంటుచరిత్రము-శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు	...	0	4
36	ఆంధ్రకౌముది-గణపవరపు వేంకటకవి	...	0	8
37	బాలభారతము-(అగస్త్యకృతమునకు తెనుగు) కొత్తపల్లి సూర్యారావుగారు	...	0	12
38	సింహాసనద్వాత్రింశిక- (ప్రథమభాగము) కొఱవి గోపరాజకవి	...	0	12
39	Dravidian Lexicography జయంతి రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ. బి. ఎల్.		0	4
40	Defence of Literary Telugu జయంతి రామయ్యపంతులుగారు „	...	0	8
41	చాటుధారాచమత్కారసారము-(సంస్కృతము)	...	0	8
42	సాంబోపాఖ్యానము- రామరాజు రంగప్పరాజు	...	1	0
1	ఉత్తరరామచరిత్రము-జయంతి రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ. బి. ఎల్.	...	1	0
2	అమరుకము-సాంధ్రము-జయంతి రామయ్యపంతులుగారు బి. ఏ. బి. ఎల్.	...	1	0

Printed by N. Achutaramiah at the Cocanada Printing Works, Cocanada.